

Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları

Tahsin ÖZCAN*

VAKIFLAR Osmanlı kimliği ile özdeşleşmiş bir kurum olarak sosyal ve iktisadî hayatın her veçhesi açısından önemle üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda yapılan sayısız çalışma da bunun bir göstergesidir. Vakıf hukuku açısından bakıldığında da durum farklı değildir. Vakıf hukukunun ana hatlarıyla Osmanlı öncesinde şekillenmiş olması gerçeğine karşılık, bu alanda Osmanlı döneminde de önemli gelişmeler sağlanmış, uygulama ile paralel olarak İslâm vakıf hukuku çeşitli açılardan geliştirilmiş, önceki dönemlerde mevcut olmayan birtakım yeni uygulamalarla da zenginleştirilerek ayrıntılı bir yapıya ulaşmıştır. Osmanlı vakıf hukuku, ağırlıklı olarak, bir anlamda Osmanlı merkezî idaresinin resmi mezhebi mahiyetindeki Hanefî mezhebinin görüşleri etrafında şekillenmiş, uygulama ile bağlantılı olarak ortaya çıkan tartışmalar da yine bu çerçevede bir çözüme kavuşturulmuştur.

Vakıf kurumunun çok yönlü oluşu ve Osmanlı toplumundaki istisnaî yeri nedeniyle bu konudaki literatür de bir hayli zengindir. Günümüzde, özellikle Batı'da sivil toplum kuruluşları [STK] veya hükümet dışı organizasyonlar [Non-Governmental Organizations; NGOs], kâr amacı gütmeyen kuruluşlar gibi hususların son yıllarda ön plana çıkmasıyla birlikte, bizde de benzer çalışmalara olan ilginin arttığı, bu çerçevede vakıflarla ilgili yayınların sayısında da artış olduğu görülmektedir. Bu artışa paralel olarak vakıf hukuku ve geçmişteki uygulamalara yönelik araştırmaların da ehemmiyet kazandığı söylenebilir. Ancak, bu çalışmalar daha çok konunun tarihî, sosyal ve iktisadî yönü ile ilgilidir.

Osmanlı tarihçilerinin yanında, Osmanlı tarihi ile bir şekilde ilgili olan hemen her sosyal bilimcinin, hukuk ve iktisat tarihçisinin, ilahiyatçının, hatta

* Doç, Dr., Osmanlı kurumları ve medeniyet tarihçisi.

şehir tarihi, sanat tarihi ve mimarî tarih çalışan bilim adamının şu veya bu açıdan vakıf konusunu inceleyen bir veya daha fazla çalışması mevcuttur. Bu durum yabancı araştırmacılar için de aynı şekilde geçerlidir. Oryantalist, İslâm veya Ortadoğu uzmanı olarak tanımlayabileceğimiz hemen her Batılı araştırmacının genel olarak veya bir yönüyle vakıf konusunu inceleyen çalışmaları mevcuttur. Bu açıdan, bütün bu çalışmaları kapsayıcı bir literatür oluşturmak ve değerlendirmesini yapmak oldukça zordur.

Kaynaklar açısından bakıldığında da, şu veya bu şekilde vakıfla ilgili olan her türlü belge veya kaynak, geniş anlamda düşünüldüğünde, aynı zamanda hukukî bir belge hüviyetindedir. Arşivlerimizde yer alan binlerce vakfiye, vakıfların muhasebe kayıtları, şer'iyeye sicillerindeki kayıtların önemli bir bölümünü oluşturan vakıflarla ilgili her türlü kayıt bu çerçevede değerlendirilebilir. Bütün bunlar, tarihi belge olmasının yanında, aynı zamanda hukuki belge niteliğine de haizdir. Hal böyle olunca, vakıf hukukuna yönelik bir literatür çalışmasının bütün bu kaynaklar üzerine yapılan çalışmaları da kapsamı gerektiği düşünülebilir. Ancak, böyle bir çalışmayı bir makale çerçevesine sığdırabilmek neredeyse imkânsız gibidir. Konunun sadece hukuki yönünü ele alan çalışmaları incelemek bile tek başına bu çalışmanın sınırlarını aşacak mahiyettedir. Dolayısıyla, bu makalede, oldukça sınırlı bir alanda kalacak şekilde doğrudan ve müstakil olarak Osmanlı vakıf hukukunu ele alan eserler ile bunlar üzerine yapılan çalışmaların değerlendirilmesi tercih edilmiş, buna ilaveten araştırmacılara yardımcı olmak üzere efradını cami, ağyarını mani olmaktan oldukça uzak, seçilmiş çalışmalardan oluşan, genel mahiyette ve özet bir literatür verilererek bu alanda Türkçe, İngilizce ve kısmen de Arapça dillerinde yapılan belli başlı çalışmalara ve yayınlara işaret edilmiştir.

Vakıf hukuku ile ilgili hususlar genellikle fıkıh kitaplarında ayrı bir başlık altında yer almaktadır. Osmanlı döneminde kaleme alınan *Mültekâ*, *Hidâye*, *Dürer*, *Gurer* gibi fıkıh kitaplarında ve şerhlerinde de aynı yolun izlendiğini ve vakıf konusundaki ahkâmın müstakil bir veya birkaç başlık altında ele alındığını görüyoruz. Ayrıca, konunun miras, vasiyet ve arazî hukuku ile ilgili açısından bu başlıklar altında da vakıf konusuyla ilgili muhtelif hüküm ve değerlendirmeler bulunabilmektedir.

Klasik fıkıh kaynakları daha çok Osmanlı öncesine ait ahkâmı nakletmekte, Osmanlı döneminde vakıflarla ilgili olarak ortaya çıkan birtakım yeni uygulamalara ise çok fazla yer verilmemektedir. Örnek olarak, para vakıfları konusunda uygulama örnekleri Fatih Sultan Mehmet dönemine, hatta daha öncesine kadar götürüldüğü ve XVI. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan tartışmalar esnasında konuyla ilgili risaleler kaleme alındığı halde, bu konudaki ahkâmın klasik metinlerde kendine yer bulamadığı görülmektedir. Bunda, para vakıfla-

rı ve gedik gibi bazı uygulamaların meşruiyetinin tartışmalı olması ve özellikle marsad, hukur gibi uygulamaların örfî olarak görülmesinin de tesiri olmuştur.¹

Klasik fıkıh metinlerinin dışında, müstakil olarak vakıf konusunu ele alan eserlerin sayısı ise sınırlıdır. Bu alanda yaygın olarak bilinen üç esere işaret etmekle yetinelim. Bunlardan Hilâl b. Yahyâ'nın (ö.245/860) *Ahkâmü'l-Vakf*² ve Hassâf'ın (ö. 261/875) *Ahkâmü'l-Evkâf* veya *Ahkâmü'l-Vakf*³ isimli eserleri Hanefî fıkıh çerçevesinde vakıf hukukunun en temel eserleri olmuştur. Bu iki eser üzerinde Abdullah b. Hüseyin Nâsîhî tarafından *el-Cem' beyne vakfeyi'l-Hilâl ve'l-Hassâf* adıyla ve Cemâleddin el-Konevî tarafından *el-Müntehâb min vakfeyi'l-Hilâl ve'l-Hassâf* adıyla muhtelif çalışmalar yapılmış, daha sonra Burhâneddin et-Trablusî (ö. 992/1516), bu iki eseri bir araya getirerek ihtisar, cem ve ilavelerle *el-İs'âf fi ahkâmi'l-evkâf*⁴ isimli eseri kaleme almıştır.⁵ Fransızca çevirisi de⁶ yapılan eserde, vakfın kuruluşu, işletilmesi, vakıfla ilgili şartlar, vakıftan kimlerin faydalanabileceği gibi konularda Hanefî mezhebine ait ahkâm nakledilmektedir.

Zikredilen eserlere Hanbelî mezhebinin kurucusu Ahmed b. Hanbel'in vakıfla ilgili rivayet ve görüşlerinin toplandığı ve öğrencilerinden Ahmed b. Muhammed b. Harun el-Hallâl (ö. 311 H.) tarafından derlenen eseri de ilave etmek gerekir.⁷

Osmanlı döneminde XIX. yüzyıla kadar genel olarak vakıf hukukunu inceleyen müstakil eserlerin sayısı oldukça azdır. Bunlardan yaygın olarak bilinen bir eser, XV. yüzyılın sonlarında vefat eden Yusuf b. Hüseyin Kirmastî (ö. 900/1494) tarafından kaleme alınan *Kitâbü'l-vakf* veya *Ahkâmü'l-vakf* isimli risaledir.⁸ Risalenin girişinde vakıfların öneminden bahisle zenginlerin hayır işlerinde yeterli gayreti göstermediği ve vakıfların teşvik edilmesi gerektiği vur-

1 Ali Haydar Efendi, bu konuda ahkâm-ı şer'îyye-i vakfiyye ile âdât ve kavânîni ayırmaktadır. Osmanlı döneminde uygulama alanı bulan birtakım usullere ait ahkâmın klasik fıkıh kaynaklarında yer edinemeyişinin bir nedeni de bu anlayış olsa gerektir. Bkz.: Ali Haydar Efendi, *Tertîb*, s. 3.

2 Haydarabad, 1355/1936.

3 Kahire, 1904.

4 Veya *Kitâbü'l-İs'âf fi ahkâmi'l-vukûf*, Bulak, 1292; Kahire, 1320; Mekke, Mektebetü't-Tâlib el-Câmi'i, 1406 [?] H.

5 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Cengiz Kallek, "Hilâl b. Yahyâ", *DİA*, c. XVIII, s. 21.

6 B. Adda, E. D. Ghalioungui, *Le Wakf*, İskenderiye, 1893.

7 Eserin muhtelif baskıları mevcuttur. Bkz.: Ahmed b. Muhammed b. El-Hallâl, *el-Vukûf ve't-Teraccül*, Tahkik: Seyyid Kûsrevî Hasan, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994; Ahmed b. Muhammed b. Harun el-Hallâl, *Kitâbü'l-Vukûf min Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 2 Cilt, dirâse ve tahkik: Abdullah b. Ahmed b. Ali ez-Zeyd, Riyad, Mektebetü'l-Maarif, 1989.

8 Yazma nüshaları için bkz.: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 835; Serez, nr. 981.

gulanmaktadır. Bu konuda zikredilmesi gereken bir diğer eser de, Kınalızâde Ali Çelebi'nin (ö. 979/1572) *Risâle fi ba'di ahkâmi'l-evkâf* isimli risalesidir.⁹

Osmanlı döneminde vakıf hukuku ile ilgili ayrıntılı bilgi ve ahkâm müstakil olarak belli konulara tahsis edilmiş risaleler ile fetva mecmuaları gibi doğrudan uygulamayla irtibatlı hukuk metinlerinde yer almaktadır. Özellikle Osmanlılara özgü kurumlar olarak görülen icareteyn, gedik, para vakıfları gibi konulardaki tartışmalar doğrudan vakıf hukuku ile ilgilidir. Ayrıca, vasiyet yoluyla yapılan vakıflar, evlatlık vakıflar gibi konularda da son derece spesifik meselelerin tartışıldığını ve bunlara dair çok sayıda risalenin kaleme alındığını görüyoruz. Bütün bu tartışmalar çerçevesinde önemli bir risale külliyatı oluşmuştur. Ancak, bunların çok azı üzerinde çalışıldığı gibi, henüz derli toplu bir envanterinin bile çıkarılmamış olması oldukça manidardır. Bunlardan ancak para vakıflarıyla ilgili olanları üzerinde kısmen çalışma yapıldığını ve metinlerden bir kısmının neşredildiğini görüyoruz.¹⁰ Bunda para vakıfları ile günümüzdeki İslâm bankacılığı ya da özel finans kurumları arasında kurulan benzerliğin de etkisi olduğunu söyleyebiliriz.¹¹ Vakıfla ilgili benzer tartışmalara konu olan icare, vasiyet, evlatlık vakıflar, gedik gibi konularda da neredeyse tamamı yazma halde bulunan çok sayıda risalenin mevcudiyeti bilinmektedir.¹²

Nazariyat ile tatbikat arasındaki geçişi sağlayan fetvaların toplandığı fetva mecmualarında da, başta zikredilen tartışma konuları olmak üzere, vakıf hukukunun her yönü ile ilgili fetvalar bulmak mümkündür. Bu çerçevede, hem klasik fıkıh kaynaklarında yer alan konuların uygulamaya dönük yönü, hem de Os-

9 Yazma nüshası için bkz.: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, nr. 785, 39 varak. Kayıtlara göre, Kınalızade Ali Çelebi vakıf konusunda birkaç risale kaleme almıştır. Bkz.: Hasan Aksoy, "Kınalızâde Ali Efendi", *DİA*, c. XXV, s. 416-417.

10 Bkz.: Tahsin Özcan, "Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge", *İLAM Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 1998, c. III, sy. 2, s. 107-112; a.mlf., "Sofyalı Bali Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 1999, sy. 3, s. 125-155; a.mlf., "İbn Kemâl'in Para Vakıflarına Dair Risalesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2000, sy. 4, s. 31-41. Ebüssuûd Efendi, "Risâle fi Vakfî'l-Menkûl", (Birgîvî Mehmed Efendi, *Cilâu'l-Kulûb*, taşbasma, İstanbul, 1280 içinde), s. 162-181; Birgîvî Mehmed Efendi, "Risâle li İbtâl-i Vakfî'n-Nukûd (Seyfun Sârimun fi Adem-i Cevâz-ı Vakfî'd-Derâhim ve'd-Denânîr)" (*Cilâu'l-Kulûb*, taşbasma, İstanbul, 1280 içinde), s. 182-218. Ayrıca Ebüssuûd Efendi'nin risalesinin oldukça geç tarihli ve hatalarla dolu bir yazma nüshasından hareketle yapılan bir neşri de mevcuttur. Bkz.: Ebüssuûd Mehmed b. Mehmed b. Mustafa el-İmâdî Efendi, *Risâle fi cevâz-ı vakfî'n-nukûd*, tahkik ve ta'lîk: Ebu'l-Eşbâl Sağır Ahmed Şâgîf el-Bâkistânî, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1997.

11 Bkz.: Murat Çizakça, *Risk Sermayesi: Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993; Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s. 90 vd. Para vakfî tartışmaları ile ilgili metinlerin bir kısmını neşreden Özcan, diğer metinlerin neşri için de çalışmalarını sürdürmektedir.

12 Bu risalelerin bir envanterinin çıkarılması ve metinlerinin neşri vakıf hukukunun gelişimini izlemek açısından önemli bir katkı olacaktır. Bunun yapılması ayrı bir çalışma olacağından, burada ayrıntıya girilmemiş, sadece örnek olması açısından para vakfî tartışmaları ile ilgili metinler hakkında kısmen bilgi verilmiştir.

manlı döneminde tartışılan ve geliştirilen yeni uygulama alanlarıyla ilgili oldukça zengin bir birikim mevcuttur. Ancak, fetva mecmualarındaki malzemenin günümüzde ne tarihçiler, ne de hukuk ve İslâm hukuku tarihçileri tarafından yeterince ele alınıp değerlendirildiğini söylememiz mümkün değildir. Bunda, ideolojik yaklaşımların yanında, fetva mecmualarının günümüz anlayışına uygun bir şekilde akademik camianın kullanımına sunulmamış olması da önemli bir etkidir. Birkaçı dışında halen yazma halinde bulunan fetva mecmuaları sosyal tarih, iktisat ve hukuk tarihi çalışmaları açısından oldukça önemli kaynaklardır. Son zamanlarda yapılmış olan fetvaları konu alan veya fetvaların neşrine yönelik çalışmalar ise henüz bu birikimin akademik çevrelerde hak ettiği yeri bulabilmesini sağlayacak seviyeye ulaşmamıştır. Bu meyanda, vakıflarla ilgili fetvaların da aynı ihmalin kurbanı olduğunu söyleyebiliriz.¹³

Osmanlı arşivlerinde doğrudan vakıflarla ilgili belgeler de önemli bir yekûn tutmaktadır. Vakıflarla ilgili her türlü işlemin kayda alınması ve bu kayıtların muhafazası hukuki açıdan bir gereklilik olduğu için arşiv belgeleri içinde vakıflarla ilgili olanların oranı oldukça yüksektir. Özellikle şer'iyeye sicillerindeki kayıtlarda vakıflarla ilgili olanların üçte bir ilâ yarıya yakın bir oranı teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Başta vakfiyeler, vasiyetnameler ve muhasebe kayıtları olmak üzere bu alanda sayılabilecek her türden arşiv malzemesi, aynı zamanda hukukî bir metin niteliğindedir. Ayrıca, mühimme defterleri, ahkâm defterleri vb. arşiv kaynaklarında farklı konularla ilgili kayıtların yanında vakıfları ilgilendiren kayıtlar da mevcuttur. Arşivlerde yer alan bu materyallerin daha çok sosyal ve iktisadî tarih çalışan araştırmacıların dikkatini çektiği ve bu alanlarda araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Hukuk tarihi açısından bu tür belgeleri inceleyen çalışmalar ise yeterli düzeyde değildir. Sosyal tarih ve şehircilik tarihi açısından arşiv belgelerini ve tahrir kayıtlarını inceleyen çalışmalarda ise, vakıfların hukukî yönünden ziyade sosyal hayatın bir parçası olması açısından diğer kurumlarla birlikte tahlile tabi tutulduğunu görüyoruz.¹⁴

Vakıf konusundaki çalışmaların zenginliğine ve çeşitliliğine karşılık, konunun hukukî yönü ile ilgili çalışmalara bakıldığında durum pek de öyle gözük-

13 Fetvalar konusunda örnek çalışmalar için bkz.: M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında XVI. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972; Tahsin Özcan, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafları*, İstanbul: Kitabevi, 2003.

14 Bu konuda örnek olarak zikredilebilecek çalışmalardan birinin Bahaeddin Yediyıldız'ın aynı zamanda doktora tezi de olan *Institution Du Vaqf Au XVIII e Siecle En Turquie-etude Socio-Historique* (Ankara, Imprimerie' de la Societe d'Historie Turque, 1985) isimli eseri olduğunu söyleyebiliriz. Eserin Türkçesi için bkz.: *XVIII. Yüzyılda Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003. Ayrıca bkz.: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a ve diğerleri, *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi I (1742-1764)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998. Bu çalışmaların vakıf tarihi açısından önemli katkıları olmakla birlikte doğrudan hukukî yönüyle ilgili olmadığı için sadece isimlerini zikretmekle yetiniyoruz.

memektedir. Aslında, bu durum kısmen vakıf konusundaki çalışmaların geneli için de doğrudur. Vakıflar konusundaki çalışmalar sayı olarak fazla görünmekle birlikte, muhteva açısından bakıldığında bununla mütenasip bir seviyenin yakalanamadığını söyleyebiliriz. Mevcut çalışmalara genel olarak bakıldığında, ciltler dolusu bir külliyat oluşturacak mahiyetteki kitap, makale, tez, tebliğ vb. çalışmada, farklı belgelerin neşri gibi faydalı bir yön istisna edildiğinde, benzer bilgileri tekrarlamamanın ötesine gidilemediği müşahede edilmektedir. Bu çalışmalarda, hamaset ve edebiyat seviyesinden ciddi akademik değerlendirmelere zemin teşkil edecek muhteva tahlillerine uygun bilgi ve belgelerin derlenemediğini söylemek pek de abartılı bir iddia olmayacaktır.

Ancak, özellikle son yıllarda üniversitelerde artan bir şekilde vakıf konusuyla ilgili yaptırılan çalışmaların ve kaleme alınan yüksek lisans ve doktora tezlerinin kısmen de olsa bunun dışına çıkabildiğini ve sağlıklı değerlendirmelere zemin teşkil edebilecek bir bilgi birikimi oluşturmaya yönelik bir çabanın ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu çerçevede, özellikle Murat Çizakça ve Bahaeddin Yediöldüz'ün bizzat gerçekleştirdikleri veya öğrencileri vasıtasıyla yaptırılan çalışmaların bu alandaki araştırmaların düzeyini yükselterek daha verimli bir araştırma ortamı oluşturduğu söylenebilir.¹⁵ Hukuk tarihi alanında ise, Hüseyin Hatemi ve Ahmet Akgündüz gibi akademisyenler ile avukatlık, Danıştay üyeliği gibi bizzat pratik hayatın içinde olan kişilerin –aşağıda ayrıntılı olarak değerlendireceğimiz- çalışmaları mevcuttur. Ayrıca hukuk tarihi ile ilgili genel mahiyetteki eserlerde de, bir bölüm olarak vakıfların ele alındığı görülmektedir.¹⁶

Tekrar Osmanlı vakıf hukuku ile ilgili çalışmalara dönecek olursak, spesifik konuları işleyen risaleleri istisna ettiğimizde, bu alanda genel olarak vakıf hukukunu inceleyen kapsamlı ve müstakil eserlerin kaleme alınmasının XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarına tesadüf ettiği görülmektedir. Konuyla ilgili derli toplu birer çalışma mahiyetindeki bu eserleri ana hatlarıyla iki grupta mütalaa edebiliriz. Birinci grupta yer alanlar, Osmanlılarda *Mecelle* ile başlayan İslâm hukukunun kodifikasyonuna yönelik çalışmaların vakıf hukukuna bir yansıması olarak görülebilir. Bunun belli başlı örnekleri, Ömer Hilmi Efendi ile Ali Haydar Efendi'nin kaleme aldığı eserlerdir. İkinci gruptakiler ise, Osmanlı'nın son döneminde kurulan yüksek dereceli eğitim kurumlarında müstakil bir ders olarak okutulan ahkâm-ı evkâf [vakıf hukuku] ile ilgili ders notlarından oluşmaktadır. Buna örnek olarak da Elmalılı Hamdi Yazır ile tarih olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarına tesadüf eden Ebu'l-Ulâ Mardin'in eserleri ilk akla gelen çalışmalardır. Her iki grupta yer alan eserler, şekil olarak bazı farklılık-

15 Konumuz sadece vakfın hukukî yönü ile ilgili çalışmalar olduğu için burada ayrıntıya girilmemiştir. Ayrıntılı bilgi ve örnekler için Murat Çizakça ve Bahaeddin Yediöldüz'in ekli listede verilen çalışmalarına bakılabilir.

16 Örnek olarak bkz.: Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2001, s. 253-270.

lar arz etse bile, hemen hemen benzer muhteva ve tasnif ile kaleme alınmış olup Osmanlı vakıf hukukunun birer özeti mahiyetindedir. Bu makalede, diğer çalışmalardan sarf-ı nazarla özellikle bu tür eserler tanıtılmakta ve bunlar üzerinde yapılan çalışmalar değerlendirilmektedir. Zikredilenlere ilaveten, yine bu dönemlerde kaleme alınan ve konuyla ilgili diğer eserler de yeri geldikçe tanıtılmaktadır.

I. Ömer Hilmi Efendi ve *İthâfü'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf*

Mecelle'yi hazırlayan heyetin içinde yer alan ve özellikle son dört kitabının hazırlanmasında önemli hizmetleri bulunan Ömer Hilmi Efendi'nin yine *Mecelle* tarzında maddeler halinde kaleme aldığı *İthâfü'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf* isimli eseri, konuyla ilgili en temel başvuru kitabı mahiyetindedir. *Mecelle*'nin ikmal ve tadil çalışmaları esnasında vakıf konusundaki hazırlığın yapılması görevi, *Mecelle* Cemiyeti'nin üyeleri arasında yer alan Ömer Hilmi Efendi'ye verilmiştir. *İthâfü'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf* isimli eser, bu çalışmanın bir ürünüdür. Her ne kadar *Mecelle* gibi bir resmiyet kazanmamışsa da, eserin vakıfla ilgili hukukî meselelerin çözümünde yaygın bir şekilde temel referans kitabı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Eserde, vakfa dair ıstılâhât-ı fihkiyye ve ıstılâhât-ı kanuniyyenin yer aldığı mukaddimeden sonra 21 bâb başlığı altında ve fasıllar halinde vakıf hukuku ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Evkâf-ı Hümâyun müsteşarlığı, evkâf müfettişliği gibi görevlerde de bulunan Ömer Hilmi Efendi, son olarak Mahkeme-i Temyîz Reisi olmuş ve 1307/1890 yılında vefat etmiştir. Eseri vefatından sonra ve aynı yıl içinde Mekteb-i Hukûk-ı Şahâne tarafından yayımlanmıştır.¹⁷ “İfade-i Mahsusa” başlığı altında, bizzat müellifin ifadesine göre eser, “evkâfın kavânîn-i kadîmesini ve sonradan zuhûr eden örf ve teâmülleri (...) evkâfa dâir kütüb-i fihkiyyede mestûr olan mesâilden müftâ bih ve muâmelât-ı evkâftan el-yevm ma'mûlün bih olanlarını cem' ve tahrîr ederek hem mesâil-i fihkiyyeyi ve hem de kavânîn ve teâmülü câmi bir kitâb” olmuştur. Gerçekten de, konuyla ilgili en yaygın kullanıma sahip olan eser Ömer Hilmi Efendi'nin kitabıdır. Bunda, eserin kısa ve özlü, fakat kapsamlı oluşunun yanında *Mecelle* tarzında ve ona ek olmak üzere hazırlanmış olması da etkili olmuştur.

Ömer Hilmi Efendi'nin ilk baskısı 1307/1890'da yapılan eserinin 1895 yılında yayımlanmış bir de Fransızca çevirisi mevcuttur.¹⁸ Eserin İngiliz hakimler tarafından mahkemelerde kullanılmak üzere yaptırılan İngilizce çevirisi ise

¹⁷ Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1307.

¹⁸ Bkz.: C. G. Stavrides ve Simon Dahdah, *Lois Régissant les Propriétés dédiées (Awkafs)*, Marsilya, 1895. Önsöz'de verilen bilgilerden, eserin çevirisini yapan C. G. Stavrides'in İstanbul'da İngiltere Büyükelçiliği tercümanı ve Simon Dahdah'ın da avukat olduğu anlaşılmaktadır.

Kıbrıs'ta neşredilmiştir.¹⁹ Eserin, Arapça'ya da çevrildiği kaydedilmekle birlikte bu çeviri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.²⁰

Ömer Hilmi Efendi'nin eserinin günümüz Türkçesi ile üç ayrı neşrinin yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir.²¹ Özellikle, personelin faydalanması amacıyla ve Arşiv ve Yayın Dairesi Başkanı İbrahim Ateş'in teklifiyle yayımlandığı belirtilen eserin kim tarafından neşre hazırlandığına dair bir bilgi mevcut değildir. Sadece metin transkripsiyonundan ibaret olan eserin sonuna bir de sözlük ilave edilmiştir.

Ömer Hilmi Efendi'nin eserinin bir başka neşri İsmet Sungurbey tarafından yapılmıştır. *Eski Vakıfların Temel Kitabı*²² adıyla yayınlanan eserin giriş kısmında Ömer Hilmi Efendi hakkında yapılan tanıtımdan sonra birinci bölümde *İthafü'l-ahlâf fi Ahkâmi'l-evkaf* başlığı altında eserin transkripsiyonlu metni verilmektedir. Bu bölümde, dipnotlarda zaman zaman verilen bilgiler oldukça kıymetlidir. İsmet Sungurbey'in eserinin ikinci bölümü vakıflar kanunu ve ilgili mevzuata ayrılmıştır. Burada vakıfların idaresi, kontrolü, hukukî ehliyeti, vakıf mallar, mütevelliler, mukataalı ve icareteynli vakıf mallar gibi konular işlenmekte ve II. Meşrutiyet'te çıkarılan muvakkat kanunlar hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca, vakıflarla ilgili nizamname ve Yargıtay ve Danıştay kararları örneklerine de yer verilmiştir. Birinci Bölüm'de yer alan metin transkripsiyonunun bazı eksikler olmakla birlikte genel olarak ilmi kurallara uyularak yapıldığı söylenebilir. Bu açıdan, Ömer Hilmi Efendi'nin eserinin mevcut neşirleri içinde istifadeye en elverişli olanı Sungurbey'in neşridir. Ayrıca, eserin İkinci Bölümü'nde verilen bilgilerin de konuyla ilgili mevzuatın tespiti açısından önemli olduğunu belirtmek gerekir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Eski Hukuk Müşaviri ve Emekli Danıştay Üyesi Aydın Tuncay tarafından *Eski Vakıf Hükümlerimiz ve Vakıflarla İlgili Bazı İnceleme ve Sorunlar*²³ adıyla yayınlanan eserin ilk iki bölümünde vakıf müessesesinin tarihi, menşei gibi hususlar ile vakıf ve İslâm'da miras, zekat ve arazi gibi konular işlenmektedir. Üçüncü bölüm, *Ahkâmü'l-evkâf* başlığıyla Ömer Hilmi Efendi'nin eserinden oluşmaktadır. Dördüncü Bölüm'de ise, vakıfla dernek arasındaki farklar konusu ele alınarak medenî kanunda eski vakıfların yeni bir statüye kavuşturulması sorunu üzerinde durulmakta, bu konudaki çalışmalar-

19 Bkz.: Ömer Hilmi Efendi, *A Gift to Posterity on the Laws of Evqaf*, İng. trc.: C. R. Tyser ve D. G. Demetriades, 2. Baskı, gözden geçiren: Sir Charles Tyser ve Ahmed Faik Efendi, Kıbrıs: Government Printing Office, Nicosia, 1922.

20 Ali Himmet Berki, "İslâm'da Vakıf Sahih ve Gayr-i Sahih Nev'ileri I", *Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, 1957, sy. 1-4, s.19-26.

21 Bkz.: Ömer Hilmi Efendi, *İthafü'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkaf*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977 [?].

22 Karîmâbâdîzâde Ömer Hilmi ve İsmet Sungurbey, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978.

23 İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları, 1984.

dan bahisle hükümet teşkilatı içinde vakıf müessesesine verilecek yerin tespiti için 1964 yılında oluşturulan komisyonun çalışmaları aktarılmaktadır. Ömer Hilmi Efendi'nin eserinin yer aldığı bölümde, eserin metin transkripsiyonu yapılmış ve hemen hemen her kelimenin günümüz diliyle karşılığı parantez içinde verilmiştir. Eski dile aşinalığı olmayanların istifadesini kolaylaştırmakla birlikte, bunda oldukça aşırıya kaçıldığını belirtmek gerekir. Transkripsiyonda da genel kabul görmüş birtakım prensiplere riayet edilmeyişi, metnin anlaşılmasını zorlaştırdığı gibi, zaman zaman birtakım anlam kaymalarına da yol açabilmektedir. Eserde incelenen diğer konular da, planlı ve derli toplu olmaktan ziyade dağınık bir görünüm sergilemektedir.

Boyabâdî Hafız Halil Şükrü'nün *Ahkâmü'l-evkâf* adlı kitabının²⁴ Ömer Hilmi Efendi'nin *Ahkâmü'l-evkâf*'ını aynen ve harfiyen hatta önsözüne varıncaya kadar çaldığı büyük bir hırsızlık ve yüzüstlük örneği olduğu belirtilmektedir.²⁵ Gerçekten de eser, neredeyse kelime kelime Ömer Hilmi Efendi'nin eserinin tekrarından ibarettir. Kitabın sonunda yer alan nâşire ait şu ifadeler ise tam bir ibret vesikasıdır: "Bu kitabın muharrir ve câmi-i İstanbul müderrislerinden ve mağdûrîn-i siyasiyeden sâbıkâ Yalova nâibi olup li-garazin cahildir nâmıyla da tensîkan mağdûrlardan ve esbakan dahî Hâssa Sekizinci Alay Müftüsü olup istibdâden bu memuriyeti de zaleme-i sâbıkâ tarafından gasp edilen Mevlânâ Boyabâdî Hafız Halil Şükrî Efendi hazretleridir. Sene [1]330. (Nâşir-i kitâb-Mehmed Şemsüddîn)."²⁶

II. Elmalılı Hamdi Yazır: *Ahkâm-ı evkâf ve/veya İrşâdü'l-ahlâf fi Ahkâmi'l-evkâf*

Elmalılı Hamdi Yazır'ın vakıf ahkâmına dair üç ayrı eseri mevcuttur. Bunlardan ilk ikisi Dârü'l-Fünûn'da Mekteb-i Mülkiye'de verdiği Ahkâm-ı Evkâf dersine ait ders notlarından oluşmaktadır. Bu notlar ilk olarak 1326-1327 ders yılı için 56 sayfa ve taşbasma olarak yayınlanmıştır.²⁷ Ertesi yıl eserin genişletilerek 192 sayfa halinde ve yine taşbasma şeklinde neşredildiğini görmekteyiz.²⁸ Daha sonra, Elmalılı Hamdi Yazır'ın bu konuda müstakil bir eser telifine başladığı ve fasiküller halinde neşredilen eserin 11 fasikül ve 192 sayfasının yayımlanabildiği, devamının ise tamamlanamadığı anlaşılmaktadır.²⁹

24 Naşiri: Terakki Kütüphanesi Sahibi Mehmed Şemsüddîn, İstanbul, 1329.

25 Bkz.: İsmet Sungurbey, *Eski Vakıfların Temel Kitabı*, s. xxiv, 3 numaralı dipnot.

26 Bkz.: Boyabâdî Hafız Halil Şükrü, *Ahkâmü'l-evkâf*, s. 235.

27 Hamdi Efendi, *Ahkâm-ı Evkâf*, Mekteb-i Mülkiye, Sene-i tedrisiye 1326-1327. Tâbî'i: Ahmed Hâlid.

28 Muhammed Hamdi Efendi, *Ahkâm-ı Evkâf*, Mekteb-i Mülkiye Derslerinden, Tâbî'i: Mehmed Şükrü, sene: 1327.

29 Bkz.: Muhammed Hamdi, *İrşâdü'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1330, s.19; Ayrıca bkz.: Nazif Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, s. 6.

Nazif Öztürk bu metinleri bir araya getirerek Elmalılı Hamdi Yazır'ın yarım bıraktığı eserini tamamlamaya çalışmıştır. *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*³⁰ adıyla yapılan bu çalışmada matbu üç metin tek bir metin haline getirilmiş, tekrarlar çıkarılmak ve yeniden düzenlenmek suretiyle müstakil bir metin elde edilmiştir. Metnin bu haliyle Hamdi Yazır'ın tasavvur ettiği eser ile ne kadar örtüştüğü hususunu bir kenara bırakacak olursak, Öztürk'ün çalışmasının konuyla ilgili müstakil bir eser meydana getirdiğini söyleyebiliriz. Eserin birinci kısmında vakfın mahiyeti ve kuruluşu, vakfın dini hükmü ve Asr-ı Saadet'te kurulan vakıflar konuları işlenirken ikinci kısımda vakıfların çeşitleri, idaresi, murakabe ve bütçe gibi konular ele alınmaktadır. Ustalıkla bir şekilde yapılan sadeleştirme, metne, günümüz okuyucusu açısından daha anlaşılır ve akıcı bir üslup kazandırmıştır. Ayrıca, metin içinde orijinal metinlere atıf yapılması ve Hamdi Yazır'a ait matbu nüshaların tıpkı basımının da ilaveten verilmesi araştırmacılar açısından oldukça faydalıdır. Böylece, eserin bütünlüğü sağlanarak derli toplu bir metin haline geldiği gibi, araştırmacıların da orijinal nüshalara ulaşmasına imkân verilmiştir. Eserde son olarak verilen terimler ve deyimler sözlüğü de okuyucunun istifadesi açısından önemlidir.

Klasik dinî bilimlerin yanında İslâm düşüncesi ve Batı felsefesi alanlarında da derin bir birikime sahip olan Hamdi Yazır'ın, eserinde tarihî bilgi ve ahkâmı nakletmenin yanında, konuyla ilgili düşüncelerini de sosyolojik metot ve felsefi bir üslupla ve kendine mahsus ifadelerle aktardığı görülmektedir. Bu açıdan eserin diğer çalışmalardan farklılık arz ettiği, zaman zaman muasır düşünce akımlarına da atıf yapılarak konuların değerlendirildiği, bunun da anlatıma ayrı bir derinlik ve zenginlik kazandırdığı söylenebilir.

III. Ali Haydar Efendi ve *Tertîbü's-sunûf fi ahkâmi'l-vukûf*

Osmanlı vakıf ahkâmına dair en geniş ve kapsamlı eserin Ali Haydar Efendi'ye ait olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda *Mecelle* üzerine bir şerh de kaleme almış olan Ali Haydar Efendi'nin *Tertîbü's-sunûf fi ahkâmi'l-vukûf* isimli eseri³¹ tertip olarak *Mecelle* tarzında kaleme alınmıştır. Mukaddime, altmış bir fasıl ve bir hâtimededen oluşan kitapta, vakıf konusundaki ahkâm, 1776 madde halinde düzenlenmiştir. Hükümlerin sonunda ilgili kaynaklara da işaret edilmektedir. Bu yönüyle kaynaklara ulaşma açısından oldukça faydalıdır. Zikredilen kaynaklar arasında Hanefî fıkına ait *Hâniye*, *Mecme'u'l-enhur*, *Hindiyye*, *Redd-i Muhtâr*, *Dürr-ü Müntekâ*, *Fethu'l-Mu'in* gibi klasik fıkıh metinlerinin yanı sıra *Feyziyye*, *Ankaravî* gibi Osmanlı şeyhülislâmlarına ait fetva mecmuaları da bulunmaktadır.

30 Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

31 Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul, 1337 (1340 H.).

Ali Haydar Efendi, kendisinden önce Ömer Hilmi Efendi'nin kaleme aldığı eserden bahsederek, müellifin eserini tamamlayamadan vefat ettiğini ve eserin vereseşi tarafından bastırıldığını zikretmekte ve ilmî kıymetini teslim etmekle birlikte eserde bazı hataların mevcut olduğunu belirtmektedir. Daha sonra icâreteyn hakkındaki kanunların değiştiğinden ve eserdeki pek çok ahkâmın uygulamadan kaldırıldığından, bu nedenle vakıf ahkâmının yeniden kaleme alınması zaruretinin ortaya çıktığından bahsetmektedir. Eserini bu nedenle kaleme aldığını, fetva emini olduğu esnada fetvâhânedeki kaynaklardan da istifade ederek topladığı ahkâmı değerlendirmek suretiyle eserini te'lif ettiğini belirtmektedir.³²

Ali Haydar Efendi'nin eseri, kendisinin de ifade ettiği gibi, bu alanda ortaya konan çalışmalar içinde en kapsamlıdır. Hacim itibariyle, Ömer Hilmi Efendi'nin eseri 231 sayfa ve 482 mes'eleden oluşurken Ali Haydar Efendi'ninki, 790 sayfa ve 1776 maddeyi ihtiva etmektedir. Konular daha ayrıntılı ele alındığı gibi, diğer eserlerde bulunmayan birtakım hususlar da yer almakta ve bu konulardaki ahkâm tartışılmaktadır. Eserde, vakfın meşruiyeti, tarifi, kısımları, vakıfla ilgili lafızlar, vakfın şartları, arazi konusundaki hükümler ve arazinin vakfi, vakfın kuruluşu, tescili, idaresi, vakıftan istifade edenlerle ilgili ahkâm, icare ve ilgili ahkâm, vakıf görevlileri, vakıf binaların tamir ve bakımları, vakfın istibdâli ve sair konular ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Ali Haydar Efendi, hükümleri nakletmenin yanında zaman zaman o hükümlere mesned teşkil eden usulle ilgili tartışmalardan da bahsederek konuya derinlik kazandırmaktadır.

Ayrıntılı ve kapsamlı olmasına karşılık, eserin ilmî kıymeti ile mütenasip bir ilgi gördüğünü söyleyemeyiz. Anlaşılmaz bir şekilde unutulmaya terk edilen *Tertîbü's-sunûf*'un vakıf konusunda araştırma yapan çoğu genç araştırmacı tarafından fark edilmemesi veya göz ardı edilmesi oldukça ilginçtir. Bunun sebepleri arasında kullanılan dilin ağır olmasının etkili olduğu hususu sayılabilirse de bu durum aynı konuda kaleme alınan diğer eserler için de geçerlidir. Eserin Arapça çevirisi yapılarak yayımlandığı halde³³ günümüz Türkçesi ile yapılmış bir neşri mevcut olmadığı gibi, Osmanlıca nüshaları da kütüphanelerde nadir olarak bulunabilmekte, dolayısıyla araştırmacıların istifade imkanları sınırlı kalmaktadır. Bazı araştırmacıların eserin orijinali mevcut olduğu halde Arapça çeviriyi kullanması ise akademik camia açısından tam bir garabet örneğidir.

IV. Osmanlı Dönemi'nde Telif Edilen Diğer Eserler

Bu kısımda özellikle zikretmeden geçemeyeceğimiz bir eser Mısır'da Adliye Nazırı olan Muhammed Kadri Paşa'nın, uygulamada *Mecelle* yerine geçmek

32 Bkz.: Ali Haydar, *Tertib*, s. 3-4.

33 Bkz.: Ali Haydar, *Tertîbü's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf*, c. I, Arapça trc.: Ekrem Abdülcebbar, Muhammed Ahmet el-Ömer, Bağdat: Matbaatu Bağdat, 1950.

üzere hazırladığı eserlerden biri olan *Kitâbu'l-adl ve'l-insâf li (fi) hall-i müşkilâti'l-evkâf*³⁴ isimli eseridir. Vakıf konusundaki ahkâmın yer aldığı eser 646 maddeden ibarettir. Fransızca'ya da çevrilen bu çalışma, resmiyet kazanmakla birlikte mahkemelerde kaynak olarak kullanılmıştır.³⁵

Osmanlı dönemi için zikredilmesi gereken bir diğer eser Evkâf Nezâreti müsteşarlarından Hüseyin Hüsnü Efendi'nin *Ahkâm-ı Evkâf* veya *el-İhsâf fi ahkâmil'l-evkâf*³⁶ isimleriyle kaydedilen eseridir.³⁷

Burada zikredilmesi gereken bir başka müellif Mümeyyiz Sıdkı'dır. Defter-i Hâkânî Nezâreti Senedât-ı Umûmiye İdaresi Dersaâdet Kısmı Mümeyyiz-i Evveli olan Sıdkı'nın konuyla ilgili iki küçük eseri mevcuttur. Bunlardan *Hatırât*³⁸ isimli eserde, müellifin Osmanlı ülkesindeki vakıflarla ilgili bazı görüşleri yer almaktadır. *Gedikler*³⁹ isimli diğer eser ise, daha çok esnaf ve ticarî hayatı ilgilendiren gedik konusuyla ilgilidir. Ancak, gediklere konu olan gayrimenkullerin mülkiyetinin daha çok vakıflara ait olması, konunun vakıflar açısından ele alınmasını gerektirmektedir. Sıdkı, gediklerin vakıflar için zararlı olduğu tespitini yapmakta ve kaldırılması teklifinde bulunmaktadır. Bu teklif paralelinde gediklerin 22 Rebiülevvel 1331 tarihli bir kanunla ilga edildiklerini görüyoruz.⁴⁰

V. Cumhuriyet Döneminde Yapılan Çalışmalar

Cumhuriyet döneminde Osmanlı vakıf hukuku alanında yapılan çalışmalarını çok belirgin bir ayırım olmasa da kabaca üç grupta mütalaa edebiliriz. Birinci gruptaki çalışmalar, daha çok Osmanlı dönemindeki mevzuat ve hukuku inceleyen eserlerden oluşmaktadır ki, bunları Osmanlı döneminde yapılan çalışmaların bir devamı olarak düşünebiliriz. Bu çerçevede Ebu'l-Ûlâ Mardin, Ali Himmet Berki ve M. Fuad Köprülü sayılabilir. İkinci gruptaki çalışmalar ise, pozitif hukuk çerçevesinde mevzuatta meydana gelen değişmelerle birlikte, vakıf hukuku alanındaki gelişme ve değişmeleri, medenî kanuna bağlı olarak yapı-

34 Bulak, 1892-1893; Bulak, 1320 (1902). Eseri görme imkanı olmadığı için ayrıntılı değerlendirme yapılamamıştır.

35 Bkz.: Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul: İrfan Yayınları, 1974, s. 191. Eserin Abdülaziz Kâhil Bey tarafından yapılan Fransızca çevirisi *Du Wakf* (Kahire, 1896) adıyla yayınlanmıştır.

36 Taşbasma, Matbaatü'l-Alem, İstanbul, 1310.

37 İstanbul, 1311. Eserin nüshası için bkz.: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, nr. 692. Aynı yerde 693 numarada ise eserin yazma nüshası mevcuttur. Ayrıca, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 3784 numarada kayıtlı nüsha için sehven Arapça kaydı düşünülmüştür. Eser Osmanlıca'dır.

38 *Hatırât: Memâlik-i Osmâniyede Kâin Evkâfın Suret-i İdaresi Hakkında Bazı Mütâlaâtı Hâvidir*, Dersaadet, 1324.

39 Dersaadet: Tanin Matbaası, 1325.

40 Bkz.: Hüseyin Hatemi, *Vakıf Kurma Muamelesi*, s. 323-325.

lan hukukî düzenleme ve uygulamaları konu edinen çalışmalardır. Bu grupta değerlendirebileceğimiz kişiler Hüseyin Hatemi ile İsmet Sungurbey'dir. Üçüncü grup çalışmalar ise, daha çok vakıf hukukunun tarihine yönelik yapılan araştırmalardır ki, bu çerçevede, Ahmet Akgündüz ile Nazif Öztürk sayılabilir. Bunlara ayrıca, Osmanlı dönemi müelliflerinin eserlerinin yeniden yapılan neşirlerini de ilave edebiliriz.

Cumhuriyet döneminde vakıf hukuku alanında yapılan çalışmalar elbette ki bunlarla sınırlı değildir. Ancak, konuyu Osmanlı vakıf hukuku ile sınırlandırdığımız için bunun dışında kalan ve doğrudan Cumhuriyet döneminde ve pozitif hukuk alanında yapılan çalışmalar değerlendirmeye tabi tutulmamış, bunlardan belli başlılarına işaret edilmekle yetinilmiştir. Cumhuriyet döneminde, akademisyenlerin yanında avukat, Yargıtay veya Danıştay üyeleri tarafından da vakıf hukuku alanında çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu durumun teori ile pratiğin bir arada yürütmesine yardımcı olduğu söylenebilir. Bu dönemdeki çalışmalar ayrı bir araştırmayı gerektireceğinden, ayrıntıya girilmemiş, sadece bazı örnekler verilmek suretiyle kısmen değinilmiştir.

A. Ebu'l-Ûlâ Mardin

Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e intikal eden değerli bir hukukçu olan Ebu'l-Ûlâ Mardin'in vakıf konusuyla ilgili ders notu olarak kaleme alınmış bir eseri olduğu görülmektedir. Eser, *Evkâf Notları Hukuk Medresesi Doktora Sınıfı Talebelerine 1337-1338 Seneleri Zarfında Vukû Bulan Takrirlerin Zabıtlarıdır*⁴¹ başlığıyla tab' edilmiştir. El yazısı şeklinde tab' edilen bu notların vakıf hukukuyla ilgili temel konuları incelediği, ancak, konuların dağınık kaldığı ve yeterince tahlil edilemediği müşahede edilmektedir. Kıymetli bir hukukçu olan Mardin'in vakıf hukuku alanındaki katkısı önemli olmakla birlikte bunun ders notu seviyesinde kalması bu alan için ciddi bir kayıptır. Mardin'in ayrıca, vakıflar hakkında kaleme aldığı yayımlanmamış bir raporunun da bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴²

B. Ali Himmet Berki

Ali Himmet Berki'nin eseri *Vakıflar* adıyla ve *Vakıf Müessesesi İnsanların Düşünebildikleri Hukukî Müesseselerin En Hayırlısıdır* alt başlığıyla yayınlanmıştır.⁴³ Eserin, vakıf hukuku konusunda müracaat edilen Ömer Hilmi Efendi

41 Taşbasma, İstanbul, 1338/1922. İsmet Sungurbey tarafından verilen bilgiye göre, *Ahkâm-ı Evkâf* adıyla İstanbul'da 1340'ta basılan bu eser 267 sayfadır. Bkz.: Ebül'Ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri II-III*, İsmet Sungurbey'in yazdığı "Önsöz", s. xxvii.

42 "Vakıflar ve Vakıflar İdaresinin İstikbali Hakkında Mütalaâname" *Vakıflar Genel Müdürlüğüne Sunulan Rapor* (VGM/HUK, MD/I, 1-10). Bkz.: Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 596.

43 İstanbul, 1940; yeni baskısı için bkz.: İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1976.

ile Ali Haydar Efendi'nin eserlerinin vakıflara dair ahkâmdaki değişiklikler nedeniyle ihtiyacı karşılamaz hale geldiğinden bahisle eski ve yeni meseleler ile kanun ve nizamları bir araya getirmek amacıyla kaleme alındığı belirtilmektedir. İki kısım olarak planlanan kitabın birinci kısmı İslâm'da vakıf konusuna ayrılmıştır. Mukaddime ile birlikte bâb ve fasıllar halinde tasnif edilmiş olan eserde ayrıntılı bir şekilde İslâm vakıf hukuku anlatılmaktadır. Berki, kitabının başında eserin eski mevzuatla iştilal etmeyen genç hukukçular için yazıldığını belirtmekle birlikte, bunun günümüz açısından artık bir geçerliliği kalmamıştır. Kitabın sonunda ise okuyucuların istifadesi için kısa bir lügat ilave edildiği, ayrıca bir vakfiye örneği verildiği görülmektedir. Müellif, vakıf konusuyla ilgilenenler için tabir ve istilahların anlaşılmasındaki zorluğu dikkate alarak bu alandaki ihtiyacı karşılamak üzere daha sonra müstakil bir eser de kaleme almıştır.⁴⁴

Kitabın ilk kısmından on yıl sonra basılan ikinci kısmında ise medenî kanuna göre tesis ve vakıflara ait kanun ve nizamlar konusu ele alınmaktadır.⁴⁵ İki kısım halinde kaleme alınan bu cildin birinci kısmında medenî kanuna göre vakıf mevzusu incelenmekte, ikinci kısımda ise vakıf kanunlarına ve nizamlarına göre vakıf konusu işlenmektedir. Konular, ilgili kanun maddelerine atıf yapılarak ve önceki hukukla olan benzerlik veya farklılıklara da işaret edilmek suretiyle tahlil edilmektedir. Kolay anlaşılmasını sağlamak için medenî kanununun tertibinin takip edilmeyerek özel bir tasnife tabi tutulduğu belirtilen eserde konuların bâb ve fasıllar halinde incelendiği görülmektedir. Vakıflarla ilgili mevzuat anlatılırken uygulamadan da örnekler verildiği gibi, eserde, tesis senedinin nasıl olması gerektiğine dair numuneler de yer almaktadır. Kitapta son olarak 1935 yılında kabul edilen Vakıflar Kanunu ile birlikte, daha sonra yapılan kanunî değişiklikler ve vakıflar nizamnamesi verilmektedir.

Yine Ali Himmet Berki tarafından kaleme alınan *Vasiyet ve Ölümüne Bağlı Tasarruflar*⁴⁶ isimli eser de dolaylı bir şekilde vakıf hukuku ile ilgili olarak değerlendirilebilir.

C. M. Fuad Köprülü

Vakıf hukuku alanında çalışmaları olan bir diğer kişi M. Fuad Köprülü'dür. Köprülü'nün bu alandaki çalışmaları daha çok makale halinde yayımlanmıştır. Daha sonra, hukuk tarihi ve vakıf müessesesi konusundaki makaleleri Orhan F. Köprülü tarafından önsöz ve bazı notlar ve ilavelerle birlikte *İslâm ve Türk Hu-*

44 Bkz.: Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istilah ve Tabirler*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1976. Eser doğrudan hukukla ilgili olmasa da vakıflar konusuyla ilgilenenler için önemli bir müracaat eseri mahiyetindedir.

45 Bkz.: Ali Himmet Berki, *Vakıflar İkinci Kitap Medeni Kanunda "Tesis" ve Vakıflar Kanunu Hükümleri*, Ankara: Nur Matbaası, 1950.

46 Ankara: Ege Matbaası, 1961.

*kuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*⁴⁷ adıyla neşredilmiştir. Eserde, Fuad Köprülü'nün hukuk tarihine ait makalelerinin yanında vakıf konusunda daha önce *Vakıflar Dergisi*'nin muhtelif sayılarında yayımlanmış olan "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihî Ehemmiyeti", "Vakfa Ait Tarihi İstilahlar Meselesi", "Vakfa Ait Tarihi İstilahlar: Ribât", "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", "Sultan Baybars'a İsnâd Edilen Bir Vakfiye" başlıklı makaleleri yer almaktadır.⁴⁸ Eserin sonuna eklenen indeks de istifadeyi kolaylaştırması açısından önemlidir. Zikredilen makaleler bir tanesi dışında doğrudan vakıf hukuku ile ilgili olmasa da kendi dönemi için önemli bir şahsiyet olan Fuad Köprülü'nün bu alandaki birikimini ve bakış açısını yansıtmaya, buna ilaveten kendinden sonraki araştırmalara yön vermesi açısından dikkate alınması gereken çalışmalardır. "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü" başlıklı makalede vakıf kurumunun menşei konusundaki tartışmaların değerlendirildiği kısım [s. 356 vd.] oldukça önemlidir.

D. Hüseyin Hatemi

Hüseyin Hatemi'nin *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi*⁴⁹ isimli eserinde vakıf kurma muamelesi merkeze alınmak suretiyle vakıf kurumu ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Eserde, konu ana hatlarıyla iki kısımda ele alınmakta, Medenî Kanun'dan önceki devre ile Türk Medenî Hukuku'nda vakıf kurma muamelesi gözden geçirilmektedir. Bununla birlikte, konunun sosyal ve tarihî yönleriyle ilgili de ayrıntılı bilgiler verilmekte ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Eserin hem hukuk tekniği, hem de özellikle dipnotlarda verilen bilgi ve yapılan değerlendirmeler açısından konuyla ilgili en kapsamlı çalışma olduğu söylenebilir. Ancak, zaman zaman gereğinden fazla ayrıntıya girilmiş ve konuyla doğrudan ilgili olmayan tali konularda [mesele, asya tipi üretim tarzı için s. 142 ve devamındaki dipnotlarda olduğu gibi] birkaç satırlık metin için sayfalar dolusu dipnot verilmiştir. Bu durum, müellifin ilmî ihatasını yansıttığının yanında konuyla ilgilenecek olanlara zengin bir kaynakça vererek kitaba zenginlik kazandırmakla birlikte gereksiz bir mübalağaya gidildiğini de belirtmek gerekir.

Hüseyin Hatemi'nin konuyla ilgili bir diğer eseri *Medenî Hukuk Tüzelkişileri* başlığını taşımaktadır. Eserin I. cildi giriş, tarihî gelişim ve eski vakıflar konularına ayrılmıştır.⁵⁰ Eserde tüzelkişilik kavramı ve bu kavramın Türk hukukunda gelişmesine ilişkin bir tarihçeden sonra vakıf konusu ayrıntılı bir şekilde ele

47 İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1983.

48 Makaleler, sırasıyla, *Vakıflar Dergisi*'nin şu sayılarında yer almaktadır: 1938, sy. 1, s. 1-6 ve s.131-138; 1942, sy. 2, s. 1-35 ve 267-278; 1962, sy. 5, s. 1-8.

49 İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1969.

50 Bkz.: Hüseyin Hatemi, *Medenî Hukuk Tüzelkişileri cilt:1 Giriş Tarihi Gelişim ve Eski Vakıflar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979.

alınmaktadır. Batılılaşma süreci içinde vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye Vakıflar Bankası gibi konular incelendikten sonra eski vakıfların mallarının hukukî durumu hakkında ayrıntılı bilgi ve tahlillere yer verilmektedir. Hatemi, ilmî ihatasını bu eserinde de ortaya koyarak dipnotlarda başka yerde bulunması zor olan, son derece kıymetli ve ayrıntılı bilgiler vermektedir. İlaveten, vakıf konusuyla bağlantılı olarak sosyal, iktisadî ve idarî pek çok konuda tartışmalar ve görüşler nakledilmektedir. Bu açıdan özellikle eserin dipnotları oldukça zengin bir bilgi dağarcığı oluşturmaktadır. Eserin sunuşunda ikinci ciltte de Medenî Kanun'a göre kurulan dernek ve vakıflar konusunun işleneceği ifade edilmektedir.

E. İsmet Sungurbey

İsmet Sungurbey'in, yukarıda incelenen, kendi değerlendirmeleriyle birlikte Ömer Hilmi Efendi'nin eserini neşrettiği *Eski Vakıfların Temel Kitabı*'nin yanında konuyla ilgili yayınlarını sürdürdüğü görülmektedir. *Eski Vakıfların Yeni Sorunları (Yazarın Bundan Önceki Kitaplarına Kimi Eklerle)*⁵¹ isimli eseri yine vakıflarla ilgili muhtelif çalışmalarını ihtiva etmektedir. Eser iki kısımdan oluşmaktadır. Daha önce *Eski Vakıfların Temel Kitabı* adıyla yayımlanan eserin tamamlayıcısı olarak takdim edilen birinci kısım, eski vakıfların yeni sorunları başlığını taşımaktadır. Yazarın değişik eserlerinde dağınık halde bulunan vakıflarla ilgili çalışmaları ile daha önce yayımlanmamış çalışmalarının toplandığı bu kısımda sahih vakıflar, tahsis ve irsâd kabilinden gayr-i sahih vakıflar, cemaat vakıfları ve Türkiye'de "Yabancı" din, öğretim, sağlık ve hayır kurumlarının hukukî durumu ve gayrimenkul tasarrufu gibi başlıklar altında vakıflarla ilgili çeşitli sorunlar ele alınmakta, bu konudaki uygulamalar tartışılmaktadır. Eserin ikinci bölümü ise yine benzer konulardaki Yargıtay kararlarına ayrılmıştır. "Yazarın Bundan Önceki Kitaplarına Kimi Ekler" başlığı altında yer alan kısımda ise, yazarın çeşitli konulardaki yazılarına yer verilmektedir.

F. Ahmet Akgündüz

Ahmet Akgündüz'ün *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*⁵² isimli eseri, vakıf hukukunun tarihine yönelik oldukça kapsamlı bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserin ilk kısmında, İslâm hukukunda vakfın ortaya çıkışı, hukukî dayanağı gibi konular incelendikten sonra İslâm ve Osmanlı hukukunda vakıf hukuku ile ilgili hükümler, vakıf muamelesinin geçerlilik şartları ve vakıfların vakfiyelerinde beyan ettikleri şartlar, vakfın idaresi,

51 İstanbul: Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2001.

52 Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988. Gözden Geçirilmiş 2. Baskı: İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996.

mütevellinin tasarrufları, vakıf davaları gibi konular ele alınmaktadır. İkinci kısımda “Vakıf Hukukunun İstisnaları” başlığı altında daha çok Osmanlı döneminde yaygınlık kazanan icâreteyn, mukataa, gedik, girdar, örfübelde, hulüvv, marsad ve tahsisat kabilinden [irsâdî] vakıflar gibi konular işlenmektedir. Eserin hazırlanmasında, hukuk metinlerinin yanında, benzer çalışmalardan farklı olarak arşiv belgelerinin de kullanılması önemli bir farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Eser, yayımlandığı günlerde yapılan birtakım spekülatif değerlendirmelerin gölgesinde kalmakla birlikte, konuyla ilgili çalışma yapacaklar için oldukça geniş ve faydalı malumatı ihtiva etmektedir. Eserin önsözünde, Akgündüz’ün hazır halde bulunduğunu söylediği *Arşiv Belgeleri Işığında Vakıf Hukuku Tarihi ve Mevzuâtı* isimli çalışma ile tasarı halinde olduğunu söylediği *Cumhuriyet Devrinde Vakıf Müessesesi ve Mes’eleleri* adlı çalışmalarının henüz ilim âleminin istifadesine sunulamamış olması akademik camia açısından önemli bir kayıptır.

G. Nazif Öztürk

Nazif Öztürk’ün, yukarıda değerlendirmesi yapılan Elmalılı Hamdi Yazır’ın eseri ile ilgili çalışmasının yanında vakıf konusunda yaptığı diğer çalışmaları daha çok vakıfların tarihi yönü ve yönetimi ile ilgilidir.⁵³ Ancak, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*⁵⁴ isimli eserini burada özellikle ele almak gerekir. Zira, eserde Tanzimat ve Cumhuriyet dönemlerinde vakıflar konusunda yapılan idarî ve hukukî düzenlemeler ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Yenileşme kavramı çerçevesinde ele alınan vakıf kurumu hakkında mevcut çalışmaların en kapsamlısı diyebileceğimiz eserin hazırlanmasında arşiv kaynaklarından geniş bir şekilde istifade edildiği anlaşılmaktadır. “Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi” başlıklı giriş bölümünden sonra, birinci kısımda “XIX. Asırda Vakıf Müessesesi” incelenmekte, bu çerçevede vakıf kavramı, vakıfların yönetiminde merkezîyetçilik, merkezî idarenin ekonomik faaliyetleri, merkezî idarenin gerçekleştirdiği hizmetler gibi konular etrafında vakıf konusu işlenmektedir. Eserin ikinci kısmında ise “Vakıf Müessesesinde Gözlenen Çözülme” başlığı altında vakıflarda çözülme, azınlık vakıfları, vakıf hizmet ve faaliyetlerinde tasfiye eğilimleri, camilerin tasnifi ve satışı gibi konular ele alınmaktadır. Eser, doğrudan vakıf hukukuna yönelik bir çalışma olmamakla

53 Öztürk incelenen çalışmalarına ilaveten vakfın menşei ve tarihi ile ilgili olarak *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983) isimli eseri neşretmiştir. Ayrıca, İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Hüseyin Hüsameddin tarafından kaleme alınan *Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1916) isimli eser de Öztürk tarafından sadeleştirilerek “Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleleri” başlığıyla bir seri makale şeklinde neşredilmiştir. Bkz.: *Vakıflar Dergisi*, 1982, sy. 15, s. 89-99; 1982, sy. 16, s. 31-42; 1983, sy. 17, s. 61-78; 1984, sy. 18, s. 43-59; 1985, sy. 19, s. 61-89.

54 Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

birlikte, konuyla ilgili hukukî düzenlemelere, kanun, nizamname, talimat ve yönetmeliklere, meclis zabıtlarına, yargı kararlarına ve idarî kararlara uygulamayla bağlantılı bir şekilde ve ayrıntılı olarak atf yapılmaktadır. Bu yönüyle eser, özellikle Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında vakıfların geçirdiği idarî ve hukukî dönüşümler hakkında verdiği malumatla araştırmacılar için geniş bir istifade imkânı sağlamaktadır.

Nazif Öztürk'ün konuyla ilgili zikredilmesi gereken son çalışması ise, azınlık vakıfları ile ilgilidir.⁵⁵ Eserin birinci bölümünde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde vakıflar konusu genel olarak ele alındıktan sonra, ikinci bölümünde azınlık hakları ve üçüncü bölümde azınlık vakıfları incelenmektedir. Konu, arşiv kaynakları, kanun, nizamname, talimat ve yönetmeliklerden oluşan hukukî düzenlemeler ve diğer çalışmalardan istifade edilerek hazırlanmıştır. Azınlık vakıflarının, başta Lozan Antlaşması olmak üzere uluslararası anlaşmalarda nasıl yer aldığı konusu da izah edilerek konuyla ilgili istatistikî bilgilere yer verilmektedir.

H. Ömer Nasuhi Bilmen

Bilmen'in doğrudan vakıfla ilgili müstakil bir eseri bulunmamakla birlikte, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*⁵⁶ isimli eserinin IV. cildinin 12. kitabı [s. 155-372] vakıfların ahkâmına ayrılmıştır. Bilmen, diğer konularda olduğu gibi, vakıf ahkâmına da istılahatı izah ederek başlamaktadır. Bu bölümde 97 istılahatın izahı yapıldıktan sonra vakıflara dair umumî malûmat verilmekte, daha sonra meşrûtin lehler, vakfedilen arazi, akar ve nükûd hakkında bilgi verilmektedir. Vakıflara ait tamirat ve inşaat, mütevelliler ve vakıflara ait davalar gibi konular da ayrıntılı bir şekilde ele alınmakta ve son olarak bir vakfiye sureti verilmektedir. Eserin vasiyet ve miras konularına ayrılmış olan sonraki bölümlerinde de zaman zaman vakıf konusuyla bağlantılı hususlarda bilgi verilmektedir. Bilmen, vakıf ahkâmını maddeler halinde sıralamakta ve hemen her maddenin sonunda o hükmün kaynağını vermektedir. Bu kaynaklar arasında klasik fıkıh kaynaklarının yanında, şeyhülislâmlara ait fetva mecmuaları ve vakıf konusunda telif edilen müstakil eserler de görülmektedir.

I. Vakıflar Dergisi

Cumhuriyet Dönemi'nde vakıf konusunda özellikle zikredilmesi gereken önemli bir yayın da *Vakıflar Dergisi*'dir. İlk sayısı 1938'de Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından neşredilen ve standart bir periyodu olmayan derginin son olarak 2004 yılında 28. sayısı yayınlanmıştır. Daha çok sanat tarihi ağırlıklı olmak üzere vakıfların tarihî, kültürel, sosyal ve iktisadî yönü, vakıf belgeler, va-

55 Bkz.: Nazif Öztürk, *Azınlık Vakıfları*, Ankara: Altınküre Yayınları, 2003.

56 2. Baskı: İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1949-1951, 6 cilt.

kıf eserlerin tanıtımı ve mimarî yönü gibi konularda makalelerin yer aldığı dergide, özellikle ilk sayılarda vakıf hukuku alanında da oldukça kıymetli makaleler yayınlanmıştır. Konuyla ilgili olarak M. Fuad Köprülü'nün derginin muhtelif sayılarında yer alan ve yukarıda bahsedilen makalelerinin yanında, Ali Himmet Berki,⁵⁷ Şakir Berki,⁵⁸ Hasan Güneri,⁵⁹ Ömür Bakırer,⁶⁰ Neşet Çağatay,⁶¹ Ruşen Balta⁶² ve Ahmet Akgündüz⁶³ gibi şahısların da makaleleri yer almaktadır. Ancak, makalelerin birkaçı dışında, vakıf hukuku ile ilgili bir tartışma zeminini oluşturduğunu ve vakıf hukukunun gelişimine katkıda bulunduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Zikredilen makalelerin daha çok birkaç sayfadan ibaret olduğu ve muhteva açısından konuyla ilgili bilinen mevzuatı nakletmenin ötesine geçemediği görülmektedir. Bu açıdan, *Vakıflar Dergisi*'nin özellikle sanat tarihçileri ve sosyal tarihçiler için zengin malzeme içermekle birlikte vakıf hukuku alanında aynı katkıyı yapamadığı değerlendirilmesinde bulunmak pek de yanlış olmayacaktır.

VI. Cumhuriyet Döneminde Yapılan Diğer Çalışmalar

Bu çalışmada, yukarıda da ifade edildiği gibi, öncelikli olarak Osmanlı dönemi ile ilgili çalışmaların bir değerlendirmesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla, Cumhuriyet dönemi için zikredilen çalışmalar da, bir şekilde Osmanlı vakıf hukuku ile ilgili olanlardır. Bunların dışında da, Cumhuriyet dönemi vakıf hukuku ve uygulamaları ile ilgili muhtelif eserler telif edilmiştir. Ancak, bunların tespit ve değerlendirmesi bu makalenin sınırlarını aşan müstakil bir çalışma olacağı için burada ayrıntıya girilmemiş, sadece bir fikir vermesi açısından bazı örneklerin verilmesinin faydalı olacağı düşünülerek konuya farklı açılardan yaklaşan birkaç eserin kısaca tanıtımı yapılmıştır.

57 "Hukukî ve İctimaî Bakımdan Vakıf", 1962, sy. 5, s. 9-13; "Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti", 1965, sy. 6, s. 5-7; "Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi", 1968, sy. 7, s.13-16; "Müstağn-en' Anh Vakıflar", 1968, sy. 7, s. 17-18; "Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmâller", 1969, sy. 8, s. 335-340; "903 Sayılı Vakıflar Kanun ve Nizamnamesine Göre Vakıflar İdare Uzuvlarının Vazife ve Mes'uliyetleri", 1973, sy. 10, s. 63-65; "Vakıf Nasıl Yapılır", 1973, sy. 10, s. 66-70.

58 "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri", 1971, sy. 9, s. 1-12; "İmparatorluk ve Cumhuriyet Vakıf Hukukunda Vakıf Şartları", 1973, sy. 10, s. 71-78.

59 "Azınlık Vakıflarının İncelenmesi", 1973, sy. 10, s. 79-108; "Vakıflarda Metrukiyet ve Mahlûliyet Müesseselerinin Hukukî Mahiyeti", 1976, sy. 11, s. 19-24; "Vakıf İşletmeleri", 1976, sy. 11, s. 25-47.

60 "Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması", 1973, sy. 10, s. 113-126.

61 "İslâm'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi", 1976, sy. 11, s. 1-6.

62 "Türk Medeni Kanununa Göre Kurulan Vakıflar", 1988, sy. 20, s. 385-387.

63 "Osmanlı Hukukunda Tahsisat Kabilinden Vakıflar ve Konuyla İlgili Kanunî'ye Takdim Edilen Bir Risale", 1990, sy. 21, s. 5-21.

Aşağıda verilen bu eserlerin bir kısmı hukuk fakültelerinde ders veya yardımcı ders kitabı olarak düşünülmüş ve kaleme alınmış eserler olduğu gibi, bazıları da uygulamaya yönelik pratik ihtiyaçları karşılamak amacıyla telif edilmiş olan eserlerdir. Cumhuriyet dönemi uygulamaları da, eski vakıflar nedeniyle kısmen de olsa Osmanlı vakıf hukuku ile ilgilidir. Dolayısıyla, bu eserlerde de Osmanlı vakıf hukukundan vâreste kalınmamış, şu veya bu şekilde geçmiş dönem mevzuat ve uygulamalarına atıfta bulunulmuştur. Ayrıca, vakıf kurumu yerine ikame edilen “tesis” uygulaması ve “tesis” uygulamasından vazgeçilmesinden sonraki gelişmelerle ilgili düzenleme ve ahkâm da bu kitaplarda yer almaktadır.

İstanbul Üniversitesi'nin Hukuk ve İktisat Fakülteleri'nde Medenî Hukuk hocası olan Ferit H. Saymen, *Medeni Hukukumuzda Hükmî Şahıslar (Cemiyet-Vakıf-Tesis)*⁶⁴ isimli eserinde umumî olarak hükmî şahısları ele aldıktan sonra, cemiyetlerle birlikte vakıflar ve tesisler konusunu tahlil etmektedir. Eserde, vakıf konusunda tarihî bilginin yanında geçiş dönemi uygulamaları hakkında da bilgi verilmekte ve tesisin kuruluşu, neveleri, teşkilatı, murakabesi ve sona ermesi gibi konulara yer verilmektedir.

Ahmet İşeri ve arkadaşları tarafından kaleme alınan *Türkiye'de Medeni Kanuna Göre Kurulmuş Vakıflar ve Sorunları*⁶⁵ isimli eserde, 1926-1973 yıllarını kapsayan dönemde medenî kanuna göre kurulmuş olan vakıfların [tesislerin] durumları ve karşılaştıkları sorunlar incelenmektedir.

Hasan Güneri'nin *Türk Medeni Kanunu Açısından Vakıfta Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıf Türleri*⁶⁶ isimli eserinde, amaç kavramı incelenmekte ve vakıflar amaçları açısından tasnife tabi tutularak ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmektedir.

A. Mümin Kavalalı'nın miras hukukunu inceleyen kitabında⁶⁷ konuyla ilgili açısından yer yer vakıf konusuna da değinilmektedir.

Ergün Özsunay tarafından kaleme alınan *Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler: Tüzel Kişilerin Genel Teorisi Dernekler, Vakıflar*⁶⁸ isimli eserde genel olarak tüzel kişilik ve dernekler konuları incelendikten sonra, üçüncü bölümde vakıflarla ilgili konular değerlendirilmektedir. Vakıf kavramı, vakıflar ile dernekler arasındaki ayrılıklar ve vakfın çeşitleri, kuruluşu, örgütü, organları, organların görev ve yetkileri, vakıftan yararlananların ve alacaklıların hukukî durumu, vakfın denetlenmesi, vakfın sona ermesi gibi başlıklar altında vakıf hukuku ay-

64 İstanbul: Üniversite Kitabevi, 1944.

65 Ahmet İşeri, Teoman Akünel, Adnan Tezel ve Feridun Bayrakeri, *Türkiye'de Medeni Kanuna Göre Kurulmuş Vakıflar ve Sorunları*, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yayınları, 1975.

66 Ankara: Sevinç Matbaası, 1976.

67 *Sistematiik ve Uygulamalı Feraiz Arazi Vakıflar Hukuku Bu Günkü Statüleri ve Yeni Miras Hukuku, Miras Hukuku: Feraiz, Arazi, Vakıflar*, Ankara: Mute Basımevi, 1978.

68 Gözden geçirilmiş 5. baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982.

rıntılı olarak incelenmektedir. İstanbul Üniversitesi'nde medenî hukuk ve karşılaştırmalı hukuk profesörü olan ve farklı konularda çok sayıda esere imza atan Özsunay'ın bu eseri de oldukça kapsamlı bir çalışma mahiyetindedir. Konuların ayrıntıya boğulmadan kısa ve anlaşılır bir dille anlatılması da ayrıca zikredilmesi gereken bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Suat Ballar'ın ilk baskısı 1987'de yapılan *Yeni Vakıflar Hukuku*⁶⁹ isimli eseri, ayrıntılı bir şekilde yürürlükteki yasalar ve sair mevzuatı incelemektedir. Vakıf hukuku ile ilgili oldukça kapsamlı bir çalışma mahiyetindedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü müfettişleri Okan Saydam ile Mustafa Ekici'nin kaleme aldığı *Türk Medenî Kanununa Göre 'Vakıf' (Yeni Vakıflar)*⁷⁰ isimli eserde, ilgili mevzuat çerçevesinde yapılan son değişikliklerle birlikte vakıfların kuruluşu, hukukî yapısı, vakıflara vergi muafiyeti tanınması, vakıf iktisadî işletmeleri, vakıfların vergi mevzuatı karşısındaki durumu ve muhasebe düzeni gibi konular ele alınmaktadır.

Hamdi Döndüren'in *İslâm Hukûkuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*⁷¹ isimli eserinde, yazarın vakıf konusundaki bazı yazıları yer almaktadır. Bu yazılar, Döndüren'in daha çok vakıfların günlük işleyişi ile ilgili olarak kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır.

Cemaat vakıfları hakkında, Yuda Reyna ve Ester Moreno Zonana tarafından kaleme alınan *Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları*⁷² isimli eserde, Lozan Antlaşması, vakıflar kanunu ve Avrupa Birliği sürecinde yapılan sözleşmeler çerçevesinde cemaat vakıfları ile ilgili sorunlar ve ilgili mevzuat ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir.

VII. Genel Değerlendirme

Osmanlı döneminde vakıf hukuku alanında müstakil olarak kaleme alınan eserler nispeten geç dönemdedir. Özellikle *Mecelle*'nin etkisiyle farklı alanlarda görülen kanunlaştırma çalışmaları vakıf hukuku alanında da etkisini göstermiş, *Mecelle* örnek alınarak vakıf hukuku alanında müstakil eserler telif edilmiştir. Vakıf hukuku ile ilgili müstakil eser sahibi olan Ali Haydar Efendi ve Ali Himmet Berki'nin aynı zamanda birer *Mecelle* uzmanı olduklarını biliyoruz. Ömer Hilmi Efendi'nin eseri ise *Mecelle*'ye ek olmak üzere hazırlanmıştır.

Vakıf hukuku ile ilgili eserlerin yazılmasına etki eden bir diğer alan, medreseler dışında oluşturulan yüksek dereceli eğitim kurumlarıdır. Bunlardan özellikle hukuk fakültesinde [Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'de] okutulan ahkâm-ı evkâf dersleri nedeniyle ve ders notu şeklinde eserler yazılmıştır. Bunun bir örneği

69 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım, 1991.

70 2. Baskı, İstanbul: Sev Matbaacılık, 1998.

71 İstanbul: Erkam Yayınları, 1998.

72 İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basım ve Yayın, 2003.

olarak zikredebileceğimiz Elmalılı Hamdi Yazır'ın ders notları halinde yazdığı eserin birkaç farklı baskısının yapıldığı ve her baskıda birtakım değişikliklerin yapılarak farklı konuların ele alındığını görüyoruz.

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde tanıtımı yapılan Osmanlı müelliflerinin eserleri, muhteva açısından bakıldığında, tali meselelerdeki farklı görüş ve izahların dışında hemen hemen aynı konuları içermekte ve birbirini tekrar etmektedir. Başvurulan kaynaklar açısından da önemli benzerlikler görülmektedir. Söz konusu eserlerde, genellikle Hanefi fıkhına ait temel eserler ve Osmanlı döneminde yaygın olarak kullanılan fıkıh metinleri referans olarak zikredilmektedir. Bunlar arasında doğrudan vakıf konusuyla ilgili olan eserler bulunduğu gibi fıkıh kitapları ve Osmanlı şeyhülislâmlarına ait fetva mecmuaları da yer almaktadır.

Günümüzde bu gibi eserlerin yeniden neşrine yönelik birtakım çalışmalar görülmektedir. Bu eserler üzerine yapılan çalışma ve neşirler, genel olarak iyi niyetli gayretlerle, ancak daha çok amatör bir araştırma ruhuyla yapılmıştır. Bu nedenle akademik derinliğe sahip, ciddi emek mahsulü olmadıklarını söylemek abartılı bir değerlendirme olmayacaktır. Yapılan çalışmalar ve neşirler, dil ve üslûp olarak günümüz insanına hitap etmekten uzak olduğu gibi, metin neşirlerinde, transkripsiyon esnasında ciddi anlam kaymalarına yol açabilecek hatalara da sıkça rastlanabilmektedir. Ayrıca, yapılan incelemelerde, konunun sosyal, hukukî, iktisadî boyutu gibi farklı yönlerinin ayrıntılı tahlilinden ziyade tarihî bilgilerin tasvirinin tercih edildiği müşahade edilmektedir. Osmanlı çalışmalarının revaçta olduğu günümüzde, Osmanlı toplumu için en önemli kurumlardan biri olarak görülen vakıfların hukukî yönü hakkındaki çalışmaların yetersizliği ve Osmanlı vakıf hukuku alanındaki eserlerin ciddi akademik neşirlerinin yapılamamış olması oldukça manidardır. Bu alandaki en ciddi araştırma ürünü eserlerin, başta İngilizce olmak üzere Türkçe dışındaki dillerde yapılması ve Batılı akademik çevrelerin konuya yakın ilgisi ise dikkat çekici boyuttadır.⁷³

Uygulama açısından bakıldığında, vakıf hukuku alanında Osmanlı döneminde görülen gelişmenin devam ettirilemediğini, vakıfların maruz kaldığı tahribatla birlikte bu alanla ilgili hukukun da ihmale uğradığını ve günümüz şartlarına uygun bir gelişme gösteremediğini söyleyebiliriz. Halbuki, Batı'da yaygın bir uygulama alanı bulan sivil toplum kuruluşları ve vakıflar alanındaki gelişmeler, tarihî birikimle birlikte ele alınarak bu alanda farklı açılımlar sağlanabilir, vakıfların hukukî altyapısı çok daha sağlıklı bir zemine oturtularak faaliyet alanları genişletilebilirdi. Aksine, uygulamada bunun tersi bir yola girilerek vakıfların faaliyet sahaları son derece daraltılmıştır. Ayrıca, özellikle kamu kurumları ve birtakım şirketlerin bünyesinde oluşturulan vakıflar ile, ilgili ka-

⁷³ Makalenin sonunda verilen seçilmiş kaynaklar listesinde özellikle İngilizce'de konuyla ilgili yapılan yayınlardan bazı örnekler verilmiştir.

mu kuruluşunun potansiyeli ve vakıf hukukunun sağladığı vergi muafiyeti gibi imkanlar kullanılarak vakıfların amacından uzaklaşmasına ve birtakım sapmalara ve istismlara yol açılmıştır.⁷⁴

Uluslararası camiada, vakıf konusundaki araştırmaların artışında Haziran 1979'da Kudüs'te yapılan uluslararası seminerin önemli bir etki oluşturduğu değerlendirilmeye başlanmıştır.⁷⁵ Bunun Türkiye'deki çalışmalara ne kadar etki ettiğini tespit etmek zordur. Ancak ülkemizde de benzer bir gelişme göze çarpmaktadır. Osmanlı müelliflerine ait eserlerin neşirleri daha çok 1970'li yılların sonlarında yoğunlaşmaktadır. Bunun sebepleri olarak vakıf kurumu yerine ikame edilen "tesis" uygulamasından vazgeçilmesi üzerine ortaya çıkan arayışın yanında, akademik faaliyetlerin artışı ve buna bağlı olarak tarihe duyulan ilgi-deki yükseliş sayılabilir.

Vakıf hukuku konusundaki çalışmaları devrelere ayırmanın, her devrenin karakteristik özelliğini tespit açısından bakıldığında hayli zor olduğu görülmektedir. Bu anlamda uygulamada bir süreklilik görüldüğü gibi, telif edilen eserlerin de önceki mevzuatı esas alarak vücuda getirildiğini söyleyebiliriz. Ancak, uygulamada vakıf yerine tesisin ikame edilmeye çalışıldığı yıllar bunun istisnası olarak kabul edilebilir.⁷⁶

Uygulamada vakıf hukuku alanında Batı'daki örneklerin yeterince değerlendirilemediği ve önceki birikimin revizyona tabi tutularak gelişen ve değişen şartlara uygun hale getirilemediği bir gerçektir. Bunun neticesinde, vakıf hukukunda son derece dağınık bir görünüm ortaya çıkmış, neredeyse her vakıf türünün tabi olduğu ayrı bir mevzuat oluşmuştur. Bu mevzuat karmaşası içinde vakıfların uygulamada pek çok sorunla karşılaşması mukadder olduğu gibi, vakıf hukuku alanındaki telifat da benzer bir kaderi paylaşmış, yalın, anlaşılır bir vakıf hukuku oluşturulamamıştır.

Ülkemizde gerek Osmanlı, gerek Cumhuriyet döneminde yapılan vakıf hukuku ile ilgili çalışmalar, genellikle Hanefî ahkâmı çerçevesinde kalmıştır. Bunun bir nedeni, Osmanlı uygulaması ile buna bağlı olarak halen devam eden uygulamaların genel olarak Hanefî mezhebi içinde oluşan vakıf hukukuna dayanmasıdır. Bunun bir istisnası olarak, Ahmet Akgündüz'ün diğer mezheplerdeki ahkâma da değinmiş olmasını zikredebiliriz. İslâm dünyasında da, bu anlamda her ülkede ve bölgede, yaygın olan mezhebe göre konunun ele alınarak işlendiğini söyleyebiliriz. Batılı araştırmacıların ise, konuyu daha geniş bir

74 Bkz.: Ali Akyıldız, "Vakfın Kuruluşunda Amaç ve Malvarlığı Denetimi ile Vakıflarda Dernekleşme Eğilimi Problemi", *Vakıflar Dergisi*, 1997, sy. 26, s. 401-420.

75 Bkz.: Miriam Hoexter, "Waqf Studies in the Twentieth Century: The State of the Art", *JESHO*, c. XLI, sy. 4, Kasım 1998, s. 474-495.

76 Bkz.: Ahmed Aydın Bolak, "Türkiye Cumhuriyeti Devletinde Vakıfların Yeniden Doğuşu", Faruk Bilici, *Le Waqf dans le Monde Musulman Contemporain (XIXe-XXe Siecles) Fonctions Sociaux, Economiques et Politiques, Actes de la Table Ronde d'Istanbul 13-14 Novembre 1992*, s. 85-88.

perspektiften ele alarak ve mukayeseli bir şekilde diğer mezheplerin ahkâm ve uygulamalarıyla birlikte incelediklerini görmekteyiz. Ayrıca Batılı araştırmacıların vakıf konusundaki çalışmalarının daha çok sömürgeleştirilen İslâm ülkelerinde yürütülen müstemleke siyasetiyle paralellik arz ettiği, bu açıdan idarî ve adlî alanlarda uygulamada karşılaşılan problemler ve pratik ihtiyaçlara yönelik araştırmaların ön plana çıktığı söylenebilir. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda ise akademik kaygılar daha belirgin bir hal almıştır.

Son olarak, vakıf hukuku alanında bundan sonra yapılabilecekler hakkında da bazı tespitlerde bulunmak gerekirse, ilk planda düşünülebilecek hususları şöyle sıralayabiliriz:

Osmanlı vakıf mevzuatının ve uygulamasının yeniden tespitine yönelik çalışmalara öncelik verilmelidir. Yukarıda değerlendirmesi yapılan ve bir kısmı ders notlarından ibaret olan metinlerin altı asırlık bir uygulamayı ve tabii olduğu mevzuatı tam olarak aktardığını söylemek mümkün değildir. Bu anlamda, Osmanlı vakıf hukukunun henüz tam olarak telif edilmediği değerlendirilmesinde bulunabiliriz. Dolayısıyla, konuyla ilgili her türlü eser ve arşiv belgesi değerlendirilmek suretiyle vakıf hukukunun ayrıntılı bir şekilde yeniden yazılması gerekmektedir. Bu çerçevede, yapılacak çalışmalar için bir zemin teşkil etmek üzere, henüz bir kısmı üzerinde hiçbir çalışma yapılmamış olan Osmanlı müelliflerine ait mevcut metinlerin de yeniden ele alınması ve günümüz dili ile ve akademik üsluba uygun bir şekilde istifadeye sunulması elzemdir.

Yapılan çalışmalar neticesinde vakıf konusunda tespit edilen farklı uygulamaların günümüz açısından uygulanabilirliği meselesi ciddi anlamda etüt edilmelidir. Bir örnek olması açısından, Murat Çizakça tarafından gündeme getirilen para vakıflarının özel finans kurumları veya mikro finans uygulamaları için örnek teşkil edebileceği tezi önemlidir. Bu tür tekliflerin tarihi uygulamalarla test edilerek değerlendirilmesi neticesinde, günümüzde de uygulanabilir birtakım modellerin geliştirilmesi imkan dahilindedir.

Vakıf hizmetlerinin sağlıklı yürütülmesi için kaynak oluşturulması ve bu kaynakların verimli olarak işletilmesi hususunda örnek olarak alınabilecek uygulamalar ve mevzuatın tespiti de önemlidir.

Vakıf idaresi ile ilgili mevzuattan günümüz şartlarında istifade imkânlarının da araştırılması gerekir. Vakfiyelerde mütevelliler ile ilgili zikredilen şartlar içinde en başta geleni, vakıf ahkâmının ve muamelelerini bilmeleridir. Bu ve benzeri şartlar günümüz açısından da geçerliliğini korumaktadır.

Genel olarak düşünüldüğünde, hayır hizmetleri, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, sosyal güvenlik gibi alanlar için, avarız vakıfları, esnaf vakıfları, yenicilerin orta sandıkları gibi farklı vakıf uygulamalarının incelenmesi, bu alanlarda daha verimli bir hizmet altyapısının oluşturulmasına katkıda bulunacaktır.

Vakıflar ve vakıf hukuku alanında yapılan çalışmaları kurumsal olarak destekleyecek ve sahiplenecek bir yapı mevcut değildir. Bu alanda acilen gündeme alınması gereken önemli bir husus, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün de bir şekilde ilişkili olacağı bir veya birkaç enstitü veya araştırma merkezi kurulması ve bu merkezlerde başta hukukî, tarihî, sosyal ve ekonomik yönü olmak üzere vakıf kurumunun her yönüyle araştırılacağı projelerin geliştirilmesi olmalıdır. Bu şekilde yapılacak araştırmaların ulaşacağı sonuçlar, uygulamaya da ışık tutacaktır.

Osmanlı Vakıf Hukuku Alanında Araştırma Yapacaklar İçin Seçilmiş Literatür

Osmanlı vakıf hukukunda yapılan çalışmaları değerlendiren makaleye ek olarak verilen bu bölümde, vakıf hukuku ve daha genel olarak Osmanlı vakıfları konusunda yapılan araştırmalarla ilgili örnek bir literatür listesi verilmektedir. Bu çerçevede, özellikle Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde yapılan çalışmalar dikkate alınmıştır. Verilen liste bu alandaki bütün çalışmaları kapsamakta, daha ziyade seçilen farklı örneklerin araştırmacıların dikkatine sunulması hedeflenmektedir. Listede yer verilen çalışmalardan özellikle makale ve tezlerin hukukla ilgili olmasına dikkat edilmiş, ancak kitaplar belirlenirken vakıf hukuk alanındaki çalışmalara ilaveten daha geniş anlamda vakıf konusuyla ilgili araştırmalara da yer verilmiştir.

20. Cumhuriyet Yılında Vakıflar, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1942.

Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973.

Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar: Tarih Kongresi ve Sergisi Münasebetile Türk Tarih Kurumuna Takdim Olunan Rapor, İstanbul: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1937.

Evkaf Umum Müdürlüğünün Cumhuriyetin İlk On Senesindeki İşleri Hakkında Rapor, Ankara: Evkaf Umum Müdürlüğü, 1933.

Kavânînü'l-Vakf ve'l-Kavânînü'l-Müteallika Bihâ, Mısır: Vezâretü'l-Evkâf, Matbaatü Vezâretü'l-Evkâf, 1964 [?].

Mecmûatü'l-Kavânîn ve'l-Enzîmeti ve't-Ta'limâti'l-Hassa bi'l-Evkâf, Bağdat, 1972.

Vakıflar ve Vakıf Hizmetlerimiz, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978.

5 Haziran 1935 gün ve 2762 Sayılı Vakıflar Kanunu.

13 Temmuz 1967 gün ve 903 Sayılı Vakıflar Kanunu.

Acun, Ramazan; "Tarih Araştırmalarında Bilgisayar Metod Ve Bir Uygulama Denemesi [Vakıflar Veri Tabanı]", Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Rifat Önsoy, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.

Ahmad, Furqan; "Background of the Mussalman Waqf Validating Act, 1913: Shibli Nu'mânî's Contribution", *Islamic and Comparative Law Quarterly*, 1986, c. VI, s. 191-198.

- Ahmad, Ziauddin; "Waqf as an Instrument of Perpetuity: An Assesment" *Islamic Studies*, İslamabad, 1987, c. XXVI, sy. 2, s. 123-142.
- Akgündüz, Ahmet; *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Akın, Zeki; "Vakıf ve Tesis Müesseselerinin Genel Olarak Bünyeleri, Hukukî Hüküm ve Neticeleri", *Adalet Dergisi*, 1953, c. XLIV, sy. 1-2, s. 51-67 ve 182-203.
- Akıpek, Jale G.; *Vakıflar (Türk Medeni Hukuku Birinci Cildin İkinci Cüzüne Ek)*, 2. Baskı, Ankara, 1970, [1. Baskı: Ankara, 1966].
- Akıpek, Şebnem ve Hüseyin Atlas; "Vakıflarda Evladiye Davaları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1998, c. XLVII, sy. 1-4, s. 145-151.
- Aksüyek, Sabri; *Medenî Kanun Hükümlerine Göre Kanunî Mirasçılar ve Eski Kanun Hükümlerine Nazaran Millî Arazi ve Musakkafat ve Müstegallatı Vakfiyenin Sureti İntikaline Dair Esaslar*, Adana: Türksözü Basımevi, 1947.
- Akyıldız, Ali; "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İlginç Bir Uygulaması: Vakıf Olarak Kurulan Millî Şirketler", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri*, İzmir: Türk Ocakları İzmir Şubesi Yayını, 2000, s. 511-523.
- Akyıldız, Ali; "Türk Hukukunda Vakıflar Üzerinde Devlet Denetimi", Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Süheyl Batum, 1997.
- Akyıldız, Ali; "Vakfın Kuruluşunda 'Amaç' ve 'Mal Varlığı' Denetimi ile 'Vakıflarda Dernekleşme Eğilimi' Problemi", *Vakıflar Dergisi*, 1997, sy. 26, s. 411-426.
- Ali Haydar Efendi; *Tertibü's-Sunûf Fi Ahkâmi'l-Vukûf*, İstanbul, 1338-1340.
- Ali Haydar; *Tertibü's-Sunûf Fi Ahkâmi'l-Vukûf*, c. I, Arapça'ya trc.: Ekrem Abdülcebbar ve Muhammed Ahmet el-Ömer, Bağdat: Matbaatu Bağdat, 1950.
- Alioğlu, Işıl Eren; "Türk Medeni Kanununa Tâbi Vakıfların Sona Ermesi", Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Cevdet Yavuz, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul, 2001.
- Altun, Cevdet; "Yargıtay İçtihatlarına Göre Vakıf", *Türkiye Noterler Birliği Hukuk Dergisi*, 1977, sy. 13, s. 18-20.
- Arsebük, Esat; "Mameleke İstinad Eden Şahsiyet: Vakıf", *Adliye Cerîdesi*, 1937, Yıl: 8, sy. 12, s. 1130-1170.
- Aşirefendizâde, Mustafa Kâmî; *Evkâf Nedir*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1339 [1923].
- Ateş, İbrahim; *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Vakıflar*, Ankara: Yoksullara Yardım ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1994.
- Athar Hussain, S. ve S. K. Rashid; *Waqf Laws and Administration in India*, Lucknow: Eastern Book Co., 1968.
- Atıf, M.; "Kanunu Medeni Karşısında Evkaf", *İdare-i Dahiliye Vekaletinin Aylık Mecmuası*, 1929, c. XVI, s. 964-994.
- Ayanoğlu, Ejder; "Vakıflarda Vergi Muafiyeti ve Şartları", *Vergi Dünyası*, 1996, c. XV, sy. 183, s. 14-21.
- Aydın, Tuncay; *Eski Vakıf Hükümlerimiz ve Vakıflarla İlgili Bazı İnceleme ve Sorunlar*, İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları, 1984. [Ömer Hilmi Efendi'nin *İthâfî'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf* isimli eserinin neşri ile birlikte.]

- Baer, Gabriel; "Women and Waqf: an Analysis of the Istanbul Tahrîr of 1546", *Studies in Islamic Society Contributions in Memory of Gabriel Baer*, Gabriel R. Warburg ve Gad G. Gilbar, (eds.), Hayfa: Haifa University, 1984, s. 9-27.
- Baer, Gabriel; "The Dismemberment of Awqâf in Early Nineteenth-Century Jerusalem", *Ottoman Palestine 1800-1914: Studies in Economic and Social History*, G. G. Gilbar, (ed.), Leiden: Brill, 1990, s. 299-319.
- Baer, Gabriel; "The Waqf as a Prop for the Social System (Sixteenth-Twentieth Centuries)", *Islamic Law and Society*, 1997, c. IV, sy. 3, s. 264-297.
- Baer, Gabriel; "Waqf Reform in Egypt", *St. Anthony's Papers*, 1958, c. IV, s. 61-76.
- Bakar, Diran; "Cemaat Vakıfları", *Eski Vakıfların Günümüze Ulaşan Uygulamaları, Sorunları ve Çözümleri Semineri 7-8 Aralık 1999*, Suat Ballar, (ed.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2001, s. 6-17.
- Ballar, Suat; (ed.), *Eski Vakıfların Günümüze Ulaşan Uygulamaları, Sorunları ve Çözümleri Semineri 7-8 Aralık 1999*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Ballar, Suat; "Medeni, Ticari ve Mali Hukuk Yönünden Dernek ve Vakıfların İktisadi İşletmeleri", *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, 1990, c. XV, sy. 3, s. 105-122.
- Ballar, Suat; "Şirketlerin Vakıf Kurabilme Ehliyetleri", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, 1989, c. XXIV, sy. 285, s. 47-49.
- Ballar, Suat; *Yeni Vakıflar Hukuku*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1991.
- Baloğlu, Zekâî; (ed.), *The Foundations of Turkey*, İstanbul: TÜSEV, 1996.
- Balta, Ruşen; "Türk Medeni Kanununa Göre Kurulan Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, 1988, sy. 20, s. 385-387.
- Barkan, Ömer Lütfi; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler-I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, 1942, sy. 2, s. 279-386.
- Barkan, Ömer Lütfi ve Enver Meriçli; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Barkan, Ömer Lütfi ve Ekrem Hakkı Ayverdi; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, 1970.
- Barkan, Ömer Lütfi; "İslâm-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller-I: Şer'î Miras Hukuku ve Evlâtlık Vakıflar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1940, c. VI, sy. 1, s. 156-181.
- Barkan, Ömer Lütfi; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, 1944, c. I, s. 11-25.
- Barkan, Ömer Lütfi; "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller-III: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıflarının Hususiyetleri", *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1941, c. VII, sy. 4, s. 906-942.
- Barnes, John Robert; "Evkaf-ı Humayun: Vakıf Administration Under the Ottoman Ministry for Imperial Religious Foundations 1839 to 1875", Doktora Tezi, University of California, 1980.
- Barnes, John Robert; *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Leiden: E. J. Brill, 1986.
- Başer, Haşmet; *Management and Development of Awqaf Properties Proceedings of the Seminar Held on 07 to 19 Dhul Qada, 1404 H. (04-16 August, 1984)*, Jeddah, Saudi

- Arabia: Islamic Research and Training Institute, 1407 H./1987. Eserde, seminerde vakıf mallarının yönetimi ve geliştirilmesi konusu çerçevesinde verilen tebliğlerin yanında ülkeler bazında vakıflar hakkında yapılan alan araştırmalarının sonuçları yer almaktadır.
- Bayram, Sadi; "Sultan Reşad Devrinde Evkaf Bankası Kurulma Çalışmaları", *V. Vakıf Haftası*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 215-220.
- Belgesay, M. Reşid; "Vakıf", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, İstanbul, 1954, c. X, s. 131.
- Berki, Ali Himmet; "İcare-i Vahideli, Mukataalı, İcareteynli Vakıflar ve Bunlara Ait Tapu Şekilleri", *Adalet Dergisi*, 1971, c. LXI, sy. 12, s. 745-749.
- Berki, Ali Himmet; "İslâm'da Vakıf Sahih ve Gayr-i Sahih Nev'ileri-I", *Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, 1957, c. VI, sy. 1-4, s. 19-26.
- Berki, Ali Himmet; "İslâm'da Vakıf Sahih ve Gayr-i Sahih Nev'ileri-II", *Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, 1958-1959, c. VII, s. 1-10.
- Berki, Ali Himmet; "İslam'da Vakıf", *Vakıflar Dergisi*, 1956, sy. 4, s. 19-37.
- Berki, Ali Himmet; "Medeni Kanunda Tesis Vakıf", *Mukayeseli Hukuk Dergisi*, 1959, c. IV, sy. 6, s. 286-289.
- Berki, Ali Himmet; "Vakıflardan Galle ve Galle Fazlasından İstihkak Davaları", *Adalet Dergisi*, 1972, c. LXIII, sy. 8-9, s. 544-546.
- Berki, Ali Himmet; "Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti", *Vakıflar Dergisi*, 1965, sy. VI, s. 5-7.
- Berki, Ali Himmet; "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", *Vakıflar Dergisi*, 1965, sy. 6, s. 9-13.
- Berki, Ali Himmet; *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1966.
- Berki, Ali Himmet; *Vakıflar*, İstanbul: Cihan Kütüphanesi, 1940 [2. Baskı, İstanbul: Aydınlik Basımevi, 1976].
- Berki, Ali Himmet; *Vakıflar: Medeni Kanunda Tesis ve Vakıflar Kanunu Hüükümleri*, 2. Cilt, Ankara: Nur Matbaası, 1950.
- Berki, Şakir; "Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1981, c. XXVIII, sy. 1-4, s. 133-164.
- Berkil, İsmet; *Eski ve Yeni Hukuka Göre Vakıf ve Tesis*, Ankara: Ulus Basımevi, 1937.
- Bilici, Faruk; "Les Waqfs Monétaires à l'Époque Ottomane: Droit Hanéfite et Pratique", *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, 1997, sy. 79-80, s. 73-88.
- Bilici, Faruk; *Le Waqf dans le Monde Musulman Contemporain (XIXe-XXe Siecles) Fonctions Sociales, Economiques et Politiques, Actes de la Table Ronde d'Istanbul 13-14 Novembre 1992*, İstanbul: Institut Français d'Études Anatoliennes [Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü], 1994. Eserde Osmanlı Devleti ve Türkiye'de, Arap dünyası ve İsrail'de, Balkanlarda ve İslâm dünyasının bunun dışında kalan bölgelerindeki vakıflarla ilgili 18 tebliğ metni yer almaktadır.
- Bilici, Faruk; "Bilan des Etudes sur les Waqfs Ottomans et Perspectives a la Fin du XXe Siècle", *Archivum Ottomanicum*, 2000, sy. 18, s. 105-126.
- Bilmen, Ömer Nasuhi; *Hukukî İslâmiye ve İstulâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, c. IV-VI, İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.

- Birgivi, Takıyuddîn Mehmet; Risale li İbtâl-i Vakfî'n-Nukûd (Seyfun Sârimun fi Adem-i Cevâz-ı Vakfî'd-Derâhim ve'd-Denânîr), (Cilâu'l-Kulûb, taşbasma, İstanbul, 1280 içinde), s. 182-218.
- Boyabâdî, Hafız Halil Şükrü Efendi; *Kitabu Ahkâmi'l-Evkâf*, İstanbul, 1329.
- Büker, Semih; Aydın, Semih; Sağlam, Necdet; *Son Değişikliklere Göre Vakıflar, Kuruluşu, Yönetimi ve Muhasebesi*, Eskişehir, 1998.
- Canatar, Mehmet; (haz.), *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 1009 (1600) Tarihli*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004.
- Cattan, Henry; "The Law of Waqf", *Law in the Middle East: Origin and Development of Islamic Law I*, Majid Khadduri ve Herbert J. Liebesny, (eds.), Washington D.C: The Middle East Institute, 1955, s. 203-222.
- Cevdet, M.; "Avrupa'da Vakıf Paralar ve Teşvikât-ı İlmiyye", *Muallimler Mecmuası*, 1924, sy. 17-18, s. 377-383.
- Çağatay, Neşet; "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, 1971, sy. 9, s. 39-56.
- Çataltepe, Sipahi; *İslâm-Türk Medeniyetinde Vakıflar*, İstanbul: Türkiye Millî Kültür Vakfı Yayınları, 1991.
- Çaycık, Bülend; "Vakıf Müessesesi ile İlgili Olarak Getirilen Yeni Esaslar ve Vergi Muafiyetleri", *İktisat ve Maliye*, 1967, c. XIV, sy. 6, s. 231-236.
- Çiftçiöğlü, Ayşe; "Türk Sosyal Güvenlik Sistemi İçinde Tamamlayıcı Sosyal Güvenlik Kurumları (Vakıf Statüsündeki Sandıklar)", Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Yusuf Alper, 1997.
- Çizakça, Murat; "Cash Waqfs of Bursa, 1555-1823", *JESHO*, 1995, c. XXXVIII, sy. 3, s. 313-353.
- Çizakça, Murat; "Changing Values and the Contribution of the Cash Endowments (Awqâf al-Nuqûd) to the Social Life in Ottoman Bursa 1585-1823", *Le Waqf Dans le Monde Musulman Contemporain (XIXe-XXe Siecles): Fonctions Sociales, Economiques et Politiques*, s. 61-70.
- Çizakça, Murat; "Rise of Islamic Banks and the Potential for Venture Capital in the Middle East", *Özel Finans Kurumları ve Türkiye Uygulaması Sempozyumu*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Araştırma Merkezi, 1988, s. 182-203.
- Çizakça, Murat; "Towards a Comparative Economic History of the Waqf System", *Al-Shajarah: Journal of the International Institute of Islamic Thought and Civilization [ISTAC]*, 1997, c. II, sy. 1, s. 63-102.
- Çizakça, Murat; *A Comparative Evolution of Business Partnerships The Islamic World and Europe, with Specific Reference to the Ottoman Archives*, Leiden: E. J. Brill, 1996.
- Çizakça, Murat; *A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World From the Seventh Century to the Present*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2000. Murat Çizakça, vakıf konusunu ekonomik yönü, sistemin işleyişi ve hukukî problemler, para vakıfları, vakıf sisteminin merkezileşmesi gibi başlıklar altında ve tarihî gelişimiyle birlikte, mukayeseli bir şekilde ele almaktadır.

- Çizakça, Murat; *Risk Sermayesi: Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993.
- Dalamanlı, Lütfi; *Eski-Yeni Vakıf Davaları*, Ankara, 1986.
- Deguilhem, Randi; (ed.), *Le Waqf dans l'Espace Islamique: Outil de Pouvoir Sociopolitique -el-Vakf fi'l-Âlemi'l-İslâmî*, Şam: L'Institut Français d'Etudes Arabes de Damas, 1995.
- Demirel, Sedat; "Vakıf ve Bağlı İktisadi İşletmelerinde Muhasebe Sistemi Ve Vergilendirme", Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Tuğrul Tüfekçioğlu, 1995.
- Diñç, Süleyman; *Yeni Vakıflar Mevzuatı ve Muhasebesi*, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1994.
- Döndüren, Hamdi; "İslâm'da Para Vakfı ve Finansman Olarak Kullanma Yöntemleri", *Altınoluk*, Temmuz 1990-Mayıs 1991, sy. 53-63.
- Döndüren, Hamdi; *İslâm Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1998.
- Dönmez, Ali Rıza; "Cumhuriyet Devrinde Vakıflar", Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Azmi Süslü, Ankara, 1991.
- Duran, Tülây; (ed.), *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri*, İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi, 1990.
- Durgun, Hanefi; "Kitab-ı Ahkam-ı Evkaf (Boyabadi Hafız Halil Şükrü Efendi)", Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1987.
- Ebu Zehra, Muhammed; *Muhadarât fi'l-Vakf*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1972.
- Ebu'l-Ulâ Mardin; "Vakıf Müessesesi", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, 1954, c. X, s. 133.
- Ebu'l-Ulâ Mardin; *Hukuk Medresesi Doktora Sınıfı Talebelerine Verdiği Evkâf Ders Notları*, (Taşbasma), İstanbul, 1337-1338.
- Ebu'l-Ulâ, Mardin; "Mukataa-i Kadîmeli Vakıfların Suret-i Tevâriis ve İntikali", *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1922, sy. 11, s. 40-53.
- Ebussuud Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa İmâdî; *Risâle fi Cevâz-ı Vakfî'n-Nukûd*, tahkik: Ebu'l-Eşbal Sağır Bâkistânî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1417/1997.
- Ebussuud Efendi; *Risale fi Vakfî'l-Menkûl*, Takıyuddin Mehmet Birgivi, *Cilâu'l-Kulûb*, taşbasma, İstanbul, 1280 içinde, s. 162-181.
- Ekrem, Cemal; *Vakıflar*, İstanbul: Cihan Kütüphanesi, 1935.
- el-Eşgar, Muhammed Süleyman; (tahkik), *Mecmû' fi'l-Münâkale ve'l-İstibdâl fi'l-Evkâf*, Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf, 1989. [Vakıfta münâkale ve istibdâle dair Hanbeli fakihlerinin kaleme aldığı üç risaleyi muhtevidir.]
- el-Hallâl, Ebu Bekr Ahmet b. Muhammed b. Harun (ö. 311/923); *Kitab el-Vukûf min Mesâil el-İmâm Ahmet b. Hanbel el-Şeybânî II*, dirâse ve tahkik: Abdullah b. Ahmet b. Ali el-Zeyd) Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1990.
- el-Hallâl, Ebu Bekr Ahmet b. Muhammed b. Harun; *el-Vukûf ve't-Teraccül min el-Câmi' li Mesâil-i Ahmet b. Hanbel*, (tahkik: Seyyid Kûsrevî Hasan), Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.

- El-Hassâf, Ebu Bekr Ahmet b. Ömer eş-Şeybânî, (ö. 261/874), *Kitabu Ahkâmî'l-Evkâf*, Kahire, 1904; 1322/1922.
- El-Karadâğî, Ali Muhyiddin; "Tenmiyetü Mevâridi'l-Vakf ve'l-Huffâz Aleyhâ (Dirâse Fıkhiyye Mukârane)", *Evkâf*, Şevval 1425-Kasım 2004, c. IV, sy. 7, s. 13-60.
- El-Kubeyî, Muhammed Abdullah; *Ahkâmü'l-Vakf fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 2 Cilt, Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1397 (1977). Herhangi bir mezhebe bağlı olmaksızın vakıf konusundaki ahkâm mezheplere göre incelenmektedir.
- Eminoğlu, Muharrem; "Osmanlı Tatbikatında Nakid Para Vakıfları ve Günümüz Ekonomisinde Uygulanabilirliği", Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Yrd. Doç. Dr. İsmail Özsoy, 1996.
- Engin Ural, *Vakıflar*, Ankara, 1977.
- Eren, Halit, "Batı Trakya Türk Cemaat ve Vakıf İdareleri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Cevdet Küçük.
- Ergin, Osman Nuri; *Türk İmar Tarihinde Vakıflar, Belediyeler, Patrikhaneler*, İstanbul: Türkiye Basımevi, 1937; İstanbul, 1944.
- Ergin, Osman Nuri; *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1936.
- Erkilet, Şaban; *Vergi Hukuku Muhasebe ve Bütçe İlkeleri Açısından Vakıflar ve Derneklerin Vergilendirilmesi*, Ankara, 1991.
- Ertem, Adnan; "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Vakıflarla İlgili Uygulamalar", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Danışman: Toktamış Ateş, 1990.
- Ertem, Adnan; "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Sosyal Bütünleşme Açısından Vakıflar", Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı Sosyal Değişme Anabilim Dalı, Danışman: Mehmet Fikret Gezgin, İstanbul, 1997.
- Eskicioğlu, Osman; "İmam Birgivi'nin Para Vakıfları Hakkındaki Bazı Görüşleri", (22-23 Kasım 1991'de yapılan *İmam Birgivi Sempozyumu*'na sunulan tebliğ, Mehmet Şeker, (haz.), *İmam Birgivi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 78-82.
- Et-Tabatabâî, Muhammed Abdurrezzâk es-Seyyid İbrahim; "Erkânü'l-Vakf fi'l-Fıkhi'l-İslâmî (Dirâse Fıkhiyye Mukârane)", *Evkâf*, Şaban 1424/Ekim 2003, c. III, sy. 5, s. 91-134.
- Ez-Zerka, Mustafa Ahmed; *Ahkâmü'l-Evkâf*, Şam, 1366/1947.
- ez-Zuhayli, Vehbe; *el-Vesâyâ ve'l-Vakf fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Şam: Dârü'l-Fikr, 1987.
- Ez-Zuraykî, Cem'a Mahmud; "Müstakbelü'l-Müessesâti'l-Vakfiyye fi Nıtâki's-Sâbit ve'l-Müteğayyir li-Nizâmi'l-Vakfi'l-İslâmî", *Evkâf*, Şevval 1425/Kasım 2004, c. IV, sy. 7 s. 61-81.
- Faroqhi, Suraiya; "Osmanlı Sultanlarının Hususi Şahıslar Tarafından Tesis Edilen Vakıflara Çeşitli Müdahaleleri", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi: Tebliğler: I Türk Tarihi*, İstanbul, 15-20 Ekim 1973, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Enstitüsü Yayını, 1979, s. 50-56.

- Fay, Mary Ann; "Women and Waqf: Toward a Reconsideration of Women's Place in the Mamluk Household", *International Journal of Middle East Studies*, 1997, c. XXIX, s. 33-51.
- Fratcher, William F; "The Islamic Waqf", *The Missouri Law Review*, 1971, c. XXXVI, s. 153-166.
- Gaudiosi, Monica M.; "The Influence of the Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust in England: The Case of Merton College", *University of Pennsylvania Law Review*, Nisan 1988, c. CXXXVI, sy. 4, s. 1231-1261.
- Gerber, Haim; "The Waqf Institution in Early Ottoman Edirne", *Asian and African Studies*, Hayfa, 1983, c. XVII, s. 29-45.
- Gökbilgin, M. Tayyib; *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952.
- Gökçen, İbrahim; *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (H.954-1060)*, Kitap: I, İstanbul: Manisa Halkevi, 1946.
- Gönencan, Zahit; "Bankalar, Sigorta ve Reasürans Şirketleri, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Borsalar ve Bunların Teşkil Ettikleri Birlikler Personeli Sosyal Sigorta Sandıkları Vakıflarının Kuruluşu ve Sorunları Çözüm Önerileri", *XI. Vakıf Haftası Kitabı*, (6-8 Aralık 1993, Ankara), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994, s. 105-109.
- Gözübenli, Beşir; "Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme", *XI. Vakıf Haftası Kitabı*, (6-8 Aralık 1993, Ankara), s. 51-72.
- Gülensoy, Tuncer; "Vakıf Kültür Varlıklarımız ve Unutulan Vakfiye Hükümleri", *XI. Vakıf Haftası Kitabı*, (6-8 Aralık 1993, Ankara), s. 167-171.
- Güneri, Hasan; "Çeşitli Vakıf Emval Hakkında Eski ve Yeni Mevzuatımızdaki Zamanaşımı Hükümleri", *Ankara Barosu Dergisi*, 1969, c. XXVI, sy. 6, s. 1019-1030.
- Güneri, Hasan; *Türk Medeni Kanunu Açısından Vakıfta Amaç Kavramı ve Amacına Göre Vakıf Türleri*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1976.
- Güneri, Hasan; "Azınlık Vakıfları'nın İncelenmesi", *Vakıflar Dergisi*, 1973, sy. 10, s. 79-108.
- Güvenç, Fikret; "Ölüme Bağlı Tasarrufla Vakıf Kurma", *İstanbul Barosu Dergisi*, 1983, c. LVII, sy. 4-6, s. 146-154.
- Güvenç, Fikret; "Son Değişikliklerle Medeni Hukuk Vakıflarının Kuruluşu ve Şartları", *İstanbul Barosu Dergisi*, 1973, c. XLVII, sy. 11-12, s. 1190-1200.
- Hallâf, Abdülvehhâb; *Ahkâmü'l-Vakf*, Mısır, 1370/1951.
- Hammadezade, Halil Hamdi Paşa; *Evkaf Nazırı Hammadezade Halil Hamdi Paşa Tarafından Evkaf Hakkında Sadarete Takdim Edilen Layiha Suretidir*, 1325-1327/1907-1909.
- Hatemi, Hüseyin; "Hukuki Açıda Eski Vakıfların Yönetimi", *Sevk ve İdare Dergisi*, 1978, c. XIII, sy. 118, s. 9-22.
- Hatemi, Hüseyin; "Osmanlılarda Toprak Düzeni ve Vakıf Kurumu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, s. 201-225.
- Hatemi, Hüseyin; "Önceki Hukukumuzda ve Türk Medeni Hukukunda Vakıf Kurumuna İlişkin Bazı Sorunlar ve Düşünceler", *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 1977, c. XI, sy. 14, s. 69-92.

- Hatemi, Hüseyin; “Önceki Hukukumuzda ve Türk Medeni Hukukunda Vakıf Kurumuna İlişkin Bazı Sorunlar ve Düşünceler”, *İ.Ü. Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 1977, yıl: XI, sy. 14, s. 69-91.
- Hatemi, Hüseyin; “Vakıf Kurumuna Hukuk Tarihi Açısından Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Prof. Dr. Orhan Münir Çağıl’a Armağan Sayısı, 1997, c. LV, sy. 4, s. 111-128.
- Hatemi, Hüseyin; *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri: Giriş, Tarihi Gelişim, Eski Vakıflar*, c. I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979.
- Hatemi, Hüseyin; *Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi: Önceki ve Bugünkü*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969.
- Hennigan, Peter C.; “The Birth of a Legal Institution: The Formation of the Waqf in Third Century A. H. Hanafi Legal Discourse”, Doktora Tezi, Cornell University, 1999.
- Hilâlü'r-Re'y, Hilâl b. Yahya (ö. 245/859); *Vakfu Hilâl (İs'âf)*, Haydarabad, 1355.
- Hoexter, Miriam; “Huquq Allâh and Huquq al-'Ibâd as Reflected in the Waqf Institution”, *JSAI*, Kudüs, 1995, c. XIX, s. 133-156.
- Hoexter, Miriam; “Waqf Studies in the Twentieth Century: The State of the Art”, *JESHO*, Kasım 1998, c. XLI, sy. 4, s. 474-495. Bu makalede vakıf konusundaki çalışmaların genel bir değerlendirmesi yapılmakta ve sonunda geniş bir bibliyografyaya yer verilmektedir. Batı dillerinde yapılan çalışmaları görmek açısından önemli bir derleme olduğu söylenebilir.
- Husain, Sh. Aftab; “Classification and Condition of Auqâf” *Hamdard Islamicus*, 1989, c. XII, sy. 3, s. 3-28.
- Hüseyin Hüsnü; *el-İhsâf fi Ahkâmî'l-Evkâf* (Taşbasma), İstanbul, 1310-1311.
- Hüseyin, Ahmed Ferrac; *Ahkâmü'l-Vesâyâ ve'l-Evkâf fi'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye*, Beyrut: ed-Dârü'l-Câmiyye, 1989.
- Islamic Law and Society*, Ekim 1997, c. IV, sy. 3. [“İslam Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Yönleri” başlığını taşıyan özel sayı.]
- İbnülemin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsameddin; *Evkâf-ı Hümayun Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye (İstanbul): Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1335.
- İmre, Zahit; “Medeni Kanunun Vakıflara Ait Hükümlerini Değiştiren 13 Temmuz 1967 Tarihli ve 903 Sayılı Kanunun Miras Hukuku Kaidelerinde Yaptığı Önemli Değişiklikler Üzerinde Düşünceler”, *Adalet Dergisi*, 1968, c. LIX, sy. 3-4, s. 123-141.
- İnan, Atilla; “Vakıflar Hukuku Alanında Tebliğlerle Yapılan Yeni Düzenlemeler”, *İller ve Belediyeler Dergisi*, 1998, c. LIII, sy. 633-634, s. 428-432.
- İpşirli, Mehmet; “Avârız Vakfı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi [DİA]*, c. IV, s. 109.
- İpşirli, Mehmet ve Muhammed Davud et-Temîmî, *Evkâf ve Emlâkü'l-Müslimîn fi Filistîn (The Muslim Pious Foundations and Real Estates in Palestine)*, İstanbul: IRCICA, 1982.
- İşeri, Ahmet; “Vakıflar: Medeni Kanun'dan Önceki ve Sonraki Vakıf Nev'ileri ve Hukuki Mahiyetleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1964, c. XXI, sy. 1-4, s. 199-280.

- İşeri, Ahmet ve diğerleri; *Türkiye’de Medeni Kanuna Göre Kurulmuş Vakıflar ve Sorunları*, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yayınları, 1975.
- Jennings, Ronald C.; “Pious Foundations in the Society and Economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640”, *JESHO*, Ekim 1990, c. XXXIII, sy. 3, s. 271-336.
- Journal of the Economic and Social History of the Orient (JESHO)*, Ağustos 1995, c. XXXVI-II, sy. 3 [Çağdaş Açından Vakıflar ve Diğer Dinî/Hayrî Müesseseler Konulu Özel Sayı].
- Kadri Paşa, Muhammed; *Kanunü’l-Adl ve’l-İnsâf li-Kadâ Müşkilâti’l-Evkâf*, Mısır 1311/1892-1893, Bulak, 1320 H.
- Kavalalı, A. Mümin; *Miras Hukuku: Feraiz Arazi Vakıflar*, Ankara: Mute Basımevi, 1978.
- Kayaoğlu, İsmet; “Vakfin Menşei Hakkında Görüşler”, *Vakıflar Dergisi*, 1976, sy. 11, s. 49-55.
- Kazıcı, Ziya; *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1985.
- Kazıcı, Ziya; *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2003.
- Kermeli, Eugenia; “Ebû’s Su’ûd’s Definitions of Church vakfs: Theory and Practice in Ottoman Law”, *Islamic Law: Theory and Practice*, Robert Glave, (ed.), Londra, 1997, s. 141-156.
- Keskioglu, Osman; “Bulgaristan’da Türk Vakıfları ve Bâli Efendi’nin Vakıf Paralar Hakkında Bir Mektubu”, *Vakıflar Dergisi*, 1971, sy. 11, s. 81-94.
- Kozak, İbrahim Erol; *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, İstanbul, 1985.
- Kozłowski, Gregory C.; “Imperial Authority, Benefactions and Endowments (Awqâf) in Mughal India”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1995, c. XXXVIII, sy. 3, s. 355-370.
- Kozłowski, Gregory C.; *Muslim Endowments and Society in British India*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Köprülü, Bülent; “Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev’iyetleri ve İcâreteynli Vakıflar”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1951, c. XVII, sy. 3-4, s. 685-717; 1952, c. XVIII, sy. 1-2, s. 216-257.
- Köprülü, Bülent; “İcâreteynli Vakıfların Mutasarrıflarının Medeni Kanununun 639. Maddesinin 2. Fıkrasında Yer Alan İlk Durumunda Addolunamayacakları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1960, c. XXV, sy. 1-4, s. 387-409.
- Köprülü, Bülent; “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1951, c. VIII, sy. 3-4, s. 479-518.
- Köprülü, Bülent; “Yeni ve Eski Hukukumuzda Vakfın Mahiyeti ve Kendilerinde Tedavül Kabiliyeti Bulunan Mukataalı ve İcâreteynli Vakıfların Arzettiği Hususiyetler”, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1952.
- Köprülü, M. Bülent; “Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev’iyetleri ve İcâreteynli Vakıflar”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1951, c. XVII, sy. 3-4, s. 685-716; 1952, c. XVIII, sy. 1-2, s. 215-257.
- Köprülü, F.; “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihî Ehemmiyeti”, *Vakıflar Dergisi*, 1942, sy. 1, s. 1-6.
- Köprülü, Fuat; “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, *Vakıflar Dergisi*, 1942, sy. 2, s. 1-36.

- Köprülü, Mehmed Fuad; *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müesseseleri*, Orhan Fuad Köprülü, (haz.), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1983.
- Kunter, Halim Baki; "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *Vakıflar Dergisi*, 1938, sy. 1, s. 103-129.
- Kurt, İsmail; "İstanbul Para Vakıfları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan 1996, sy. 101, s. 65-96.
- Kurt, İsmail; "Muhasebe Defterlerine Göre Para Vakıfları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan 1997, sy. 107 s. 175-230.
- Kurt, İsmail; "Nazari ve Tatbiki Olarak Para Vakıfları", Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Özdeğer, 1994.
- Kurt, İsmail; *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.
- Kuruca, Nazım; "XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Danışman: Hüseyin Özdeğer, 1995.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edip; *Süleymaniye Vakfiyesi*, Ankara, 1962.
- Layish, Aharon; "The Druze Testamentary Waqf", *Studia Islamica*, 1990, c. LXXI, s. 127-154.
- Layish, Aharon; "The Family Waqf and the Shar'i Law of Succession in Modern Times." *Islamic Law and Society*, 1997, c. IV, sy. 3, s. 352-388.
- Layish, Aharon; "The Maliki family waqf according to wills and waqfiyyât" *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 1983, c. XLVI, s. 1-32.
- Maghniyyah, Allâmah Muhammad Jawâd; "Waqf, According to Five Schools of Islamic Law Part 1", *al-Tawhid*, Tahran, 1990, c. VII, sy. 4, s. 83-98.
- Maghniyyah, Allâmah Muhammad Jawâd; "Waqf, According to Five Schools of Islamic Law Part 2", *al-Tawhid*, Tahran, 1990, c. VIII, sy. 1, s. 61-67.
- Maghniyyah, Allâmah Muhammad Jawâd; "Waqf, According to Five Schools of Islamic Law Part 3", *al-Tawhid*, Tahran, 1990-1991, c. VIII, sy. 2, s. 91-102.
- Mahmood, Tahir; "Islamic Family Waqf in Twentieth Century Legislation: A Comparative Perspective", *Islamic and Comparative Law Quarterly*, 1988, c. VIII, s. 1-20.
- Majid, Syed A.; "Waqf as Family Settlement Among the Mohammedans", *Journal of the Society of Comparative Legislation*, 1908, c. IX, s. 122-141.
- Mandaville, Jon E.; "Usurious Piety: Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", *IJMES*, 1979, c. X, s. 289-308.
- Mandaville, Jon E.; "Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması", trc.: Fethi Gedikli, *Türkiye Günlüğü*, Yaz 1998, sy. 51, s. 129-144.
- Medkür, Muhammed Selâm; *El-Vakf mine'n-Nâhiyeti'l-Fikhiyye ve't-Tatbikiyye*, Kahire, tz.
- Namık Şakir Bey; *Evkaf İdaresine Dair Bir Risale*, Dersaadet, 1338/1922.
- Ömer Hilmi Efendi (ö.1307/1889); *İthaf-ül Ahlâf fi Ahkâm-il Evkaf*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1977.
- Ömer Hilmi Efendi; *İthâf'ül-Ahlâf Fi Ahkâmi'l-Evkâf*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1307/1889, 231 s.

- Ömer Hilmi Efendi; *Lois: Regissant les Proprieties Dedices (Awkafs)*, trc.: Simon Dahdah ve C. G. Stavrides, Marsilya: Imprimerie L. Sauvion, 1895.
- Ömer, Ergün; “Danıştay İçtihatlarında Eski Vakıfların Konumu”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü, Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Hatemi.
- Örgeevren, Ayhan; “İcareteynli Vakıflarda İktisadi Zaman Aşımı İşler mi? Temyiz Mahkemesi Kararı”, *Ankara Barosu Dergisi*, 1958, c. XV, sy. 6, s. 343-348.
- Öz, Tahsin; *Fatih Vakfiyeleri*, İstanbul, 1938.
- Öz, Tahsin; *Zwei Stiftungsurkunden des Sultan Mehmed II Fâtih*, İstanbul, 1935.
- Özcan, Tahsin; “Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge”, *İLAM Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 1998, c. III, sy. 2, s. 107-112.
- Özcan, Tahsin; “Sofyalı Bâli Efendi’nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 1999, sy. 3, s. 125-155.
- Özcan, Tahsin; “(Klasik Dönem) Osmanlı İmarat Sisteminin İktisadî İşleyişi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, 1991.
- Özcan, Tahsin; “İbn Kemal’in Para Vakıflarına Dair Risalesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2000, sy. 4, s. 31-41.
- Özcan, Tahsin; “Kanuni Dönemi (M. 1520-1566/H. 926-974) Üsküdar Para Vakıfları”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, 1997.
- Özcan, Tahsin; *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Özdemir, Rifat; “Ankara Hatuni Mahallesi Nakit Avarız Vakfının Kredi Kaynağı Açısından Önemi (1785-1802)”, (V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. 733-754.
- Özden, T. Murat; “Türkiye’de Vakıflar ve Vergi Muafiyeti Uygulaması”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1989, c. V, sy. 1-2, s. 193-213.
- Özden, T. Murat; “Türkiye’de Vakıflara Vergi Muafiyeti Uygulaması”, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sadık Kırbuş, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.
- Özkan, Cemali; *Tüm Yönleriyle Dernekler ve Vakıflar*, Ankara: Yaklaşım Yayınları, 2000.
- Özsunay, Ergun; *Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler: Tüzel Kişiler Genel Teorisi Dernekler Vakıflar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982.
- Öztürk, Nazif; “Batılılaşma Döneminde Vakıfların Çözülmesine Yol Açan Uygulamalar”, *Vakıflar Dergisi*, 1994, sy. 23, s. 297-309.
- Öztürk, Nazif; “XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Kış 1995, c. VIII, sy. 1, s. 13-33.
- Öztürk, Nazif; “Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi”, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Ba-haeddin Yediyıldız, 1991.
- Öztürk, Nazif; *Azınlık Vakıfları*, Ankara: Altınkure Yayınları, 2003.

- Öztürk, Nazif; *Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (Ahkamü'l-Evkâf)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Öztürk, Nazif; *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983.
- Öztürk, Nazif; *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Palabıyık, Mehmet; "Kitab-ı Ahkam-ı Evkaf (Boyabadi Hafız Halil Şükrü Efendi)", Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1987.
- Pembeçiçek, Fuat; "Türk Hukukunda Ticari İşletme Kavramı Ve Ticari İşletme İşleten Vakıflar", Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Roded, R.; "Quantitative Analysis of Waqf Endowment Deeds: A Pilot Project", *Osmanlı Araştırmaları Journal of Ottoman Studies*, 1989, c. IX, s. 51-76.
- Ruben, W.; "Buddhist Vakıfları Hakkında", *Vakıflar Dergisi*, 1974, sy. 2, s. 173-181.
- Saraç, Mehmet; "Vakıflarda Muhasebe Düzeni ve Türkiye Uygulaması", Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- Saran, M. Ulvi; "Vakıfların Tarihi Gelişimi ve Türk Hukuk Sisteminde Vakıf Statüsü", *Türk İdare Dergisi*, 1997, c. LXIX, sy. 414, s. 125-136.
- Saydam, Okan ve Mustafa Ekici; *Türk Medeni Kanunu'na Göre 'Vakıf': (Yeni Vakıflar)*, İstanbul: Pan Matbaacılık, 1998.
- Saymen, Ferit H.; *Medeni Hukukumuzda Hükmi Şahıslar: (Cemiyet-Vakıf-Tesis)*, İstanbul: Üniversite Kitabevi, 1944.
- Schacht, Joseph; "Early Doctrines on Waqf", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı (Melanges Fuad Köprülü)*, Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1953, s. 443-452.
- Sıdkı, İsmail, *Gedikler*, Dersaadet, 1325.
- Sıdkı, İsmail; *Hatırat: Memalik-i Osmaniyyede Kâin Evkâfın Suret-i İdaresi Hakkında Bazı Mütâlaâtı Hâvidir*, Dersaadet: Selanik Matbaası, 1324/1906.
- Suçeska, Avdo; "Sarayova'da XVI. Asırda Vakıf Kredileri", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, MÜ Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. 721-726.
- Suhrawardy, Abd Allah al-Ma'mun; "The Waqf of Moveables", *Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal*, 1911, c. VII, s. 323-340.
- Sungurbey, İsmet; "İçtihadları Birleştirme Kararı: İcareteynli Vakıfların Yıllanmayla (Mürur-ı Zamanla) Kazanılması", *İstanbul Barosu Dergisi*, 1961, c. XXXV, sy. 5-7, s. 174-187.
- Sungurbey, İsmet; *Eski Vakıfların Temel Kitabı: Ömer Hilmi Efendi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978.
- Sungurbey, İsmet; *Eski Vakıfların Yeni Sorunları Yazarın Bundan Önceki Kitaplarına Kimi Eklerle*, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2001.
- Şaban, Zekiyyüddin ve Ahmed Gundur; *Ahkâmü'l-Vasiyye ve'l-Miras ve'l-Vakf fi'ş-Şer'ati'l-İslâmiyye*, 2. Baskı, Kuveyt: Mektebetü'l-Felah, 1989.
- Şanlı, Üzeyir; "Günümüz Vakıflarının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi [İlahiyat Fakültesi] Temel İslâm Bi-

- limleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, Danışman: Yrd. Doç. Dr. M. Özgü Aras, 1994.
- Şelebi, Muhammed Mustafa; *Ahkâmü'l-Vesâyâ ve'l-Evkâf*, 4. Baskı, Beyrut: ed-Dârü'l-Câmiyye, 1982.
- Şener, Esat; "Ölüme Bağlı Tasarruf veya Resmi Senetle Vakıf", *Türkiye Noterler Birliği Hukuk Dergisi*, 1977, sy. 13, s. 1-4.
- Şimşek, Mehmet; "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, c. XXVII, s. 207-220.
- Tabakoğlu, Ahmet, Ahmet Kal'a ve diğerleri; *İstanbul Ahkam Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi (1742-1764)*, c. I, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998.
- Tekinalp, Ünal; "İşçi ve Müstahdemler Yararına Yardım Akçeleri ve Yardım Vakıfları", *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, 1968, c. IV, sy. 3, s. 420-447.
- Trablusî, Burhanüddin İbrahim b. Musa (922 H.); *Kitâbü'l-İs'âf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, Mısır, 1292; Mekke: Mektebetü Tâlibi'l-Câmii, 1986.
- Tuncay, Aydın; *Eski Vakıf Hükümlerimiz (Ömer Hilmi Efendi) ve Vakıflarla İlgili Bazı İnceleme ve Sorunlar*, İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları, 1984.
- Tuncer, Yakup; "Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları", Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi [İlahiyat Fakültesi] İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Danışman: Osman Çetin, 1992.
- Uslu, İbrahim; "Bir Sosyal Siyaset Vasıtası Olarak Kâr Gütmeyen Kuruluşlar: ABD Örneği", Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Ülken, Hilmi Ziya; "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, 1971, sy. 9, s. 13-37.
- Yediyıldız, Bahaeddin; "Müesseseler-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, 1982, sy. 15, s. 23-53.
- Yediyıldız, Bahaeddin; "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", *Osmanlı Araştırmaları - The Journal of Ottoman Studies*, 1982, c. III, s. 143-164.
- Yediyıldız, Bahaeddin; "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, 1982, sy. 14, s. 1-27.
- Yediyıldız, Bahaeddin; "XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1981-1982, sy. 12, s. 171-190.
- Yediyıldız, Bahaeddin; "Hayrat Kavramı Üzerinde Bazı Düşünceler" *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. İsmail Ercüment Kuran'a Armağan, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989, s. 277-284.
- Yediyıldız, Bahaeddin; "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", *Vakıflar Dergisi*, 1988, sy. 20, s. 403-408.
- Yediyıldız, Bahaeddin; "Vakıf İstilahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, 1983, sy. 17, s. 55-60.
- Yediyıldız, Bahaeddin; "Vakıf", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, c. XI-II, 1986, s. 153-172.
- Yediyıldız, Bahaeddin; "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdî Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, 1984, sy. 18, s. 5-41.
- Yediyıldız, Bahaeddin; *Institution Du Vaqf Au XVIII e Siecle En Turquie-etude Socio-Historique*, Ankara: Imprimerie' de la Societe d'Historie Turque, 1985.
- Yediyıldız, Bahaeddin; *XVIII. Yüzyıl Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

- Yediöldüz, Bahattin; "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asırda Kültür Üzerindeki Etkileri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Osman Okyar ve Halil İnalcık, (eds.), Ankara, 1980, s. 157-161.
- Yegen, Zühdü; *Ahkâmü'l-Vakf*, Beyrut: el-Matbaatü'l-Mısriyye, tz.
- Yeğen, Zühdü; *el-Vakf fi'ş-Şeriatı ve'l-Kanun*, Beyrut, 1388 H.
- Yener, M. Serhat; *Dernekler-Vakıflar Kanunu ve İlgili Mevzuat*, Ankara, 2001.
- Yener, M. Serhat; "Türk Yargı Sisteminin Yeniden Yapılanma Süreci İçinde Vakıf Hukuku Davaları İçin İhtisas Mahkemeleri Kurulması Üzerine Bir Düşünce", *Vakıf ve Kültür*, 1998, c. I, sy. 3, s. 58-59.
- Yıldız, İ. Hüseyin; "Türk Medeni Kanunu Hükümlerine Göre Kurulan Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınmasına İlişkin Şartlar, Usul ve Esaslar", *Vergi Dünyası*, 1990, c. VIII, sy. 104, s. 18-43.
- Yıldız, İ. Hüseyin; "Vakıflara İlişkin Hukuki Düzenlemeler", *Vergi Dünyası*, 1987, c. VI, sy. 69, s. 54-71; sy. 70, s. 59-69.
- Yüksel, Hasan; "Kafkas Göçmen Vakıfları", *OTAM [Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi] Dergisi*, Ocak 1994, c. V, s. 475-490.
- Yüksel, Hasan; "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)", Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Anabilim Dalı, Danışman: Özer Ergenç Ankara, 1991.
- Yüksel, Hasan; *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas, 1998.

An Assessment of the Studies on Ottoman Law of Pious Foundations (Waqfs)

Tahsin ÖZCAN

Abstract

This paper analysis the studies on Ottoman Law of Foundations. In this context, the formation and development of the law of foundations and its sources analysed in general and the studies in Ottoman and Republican periods were analysed in detail. Studies in the Ottoman period can be divided into two categories which one took Mejlle as a model, and the other was the textbooks written for the higher education institutions. The studies in the Republican period has been grouped as the studies analysing Ottoman period, modern period and history of the law of the foundations. Finally, a selected literature of books, articles, papers and thesis was given in order to give a base for the researchers. Generally speaking, although there is an increasing interest in the field, the studies on Ottoman law of foundations has not yet reached to transmit the accumulated knowledge of Ottomans to the benefit of today's academicians and jurists.

Keywords: Ottomans, Foundations, Law, Ottoman Law, Ottoman Law of Foundations

Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları

Tahsin ÖZCAN

Özet

Bu makalede Osmanlı Vakıf Hukuku üzerine yapılan çalışmalar değerlendirilmektedir. Bu çerçevede genel olarak vakıf hukukunun oluşumu ve gelişimi ile kaynakları incelenmekte, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde bu alanda yapılan çalışmaların tanıtımı yapılmaktadır. Vakıf hukuku ile ilgili olarak Osmanlı döneminde yapılan çalışmalar ana hatlarıyla iki kısımda incelenmektedir. Birinci kısım, Mecelle'yi örnek olarak yapılan ve vakıf hukukunun kodifikasyonunu hedefleyen çalışmalardan oluşmaktadır. İkinci kısım ise özellikle yüksek dereceli eğitim kurumlarında okutulan ahkam-ı evkaf gibi dersler için yazılmış olan ders notları ve kitaplardan oluşan çalışmalardır. Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmalar ise, Osmanlı dönemi hukukunu ve uygulamalarını tahlil eden çalışmalar, modern döneme ait çalışmalar ve hukuk tarihi ile ilgili çalışmalar olarak tasnif edilerek incelenmektedir. Son olarak, araştırmacılara yardımcı olmak amacıyla konuyla ilgili olarak kaleme alınan tebliğ, makale, tez, kitap vb. çalışmaların yer aldığı özet ve seçme bir literatür verilmektedir. Konuya olan ilgi gün geçtikçe artmakla birlikte, Osmanlı vakıf hukuku alanındaki çalışmaların Osmanlı dönemindeki birikimi akademisyenlerin ve hukukçuların istifadesine sunma açısından henüz yeterli seviyeye ulaşmadığı söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Vakıf, Hukuk, Osmanlı Hukuku, Osmanlı Vakıf Hukuku.